KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIV. évf. Januarius—Februarius. 1-ső füzet.

Jézusi eszmények és modern socialismus.

Az emberi szellem mindig eszményekből táplálkozott. A lelkiismeret egy-egy ilyen eszmény általános megjelenésére a legepesztőbb vágygyal, a legnagyobb mohósággal vár, mert azt mindig a szabaditás, a megváltás erejével ruházza fel. Az élet hamis elemeitől való megtisztulás, a lelki megújhodás érzete füződik azok gyakorlati megszületéséhez, melyért az emberi társadalom mindannyiszor meghozta az áldozatot, ha kellett, vérben és halálban. Mintegy benső ösztön sugallta áhitatos remény fűzi erős kapcsokkal össze az embervilágot ez eszményekhez való rajongó ragaszkodásában s teszi fényessé történelme lapjait ama kimagasló példákban, melyeket csalódás el nem ijesztett, sikertelenség el nem bátortalanitott, bukás meg nem gyöngitett. Mert minden, az emberi társadalom munkálkodását jótékonyan átváltoztató eszmény egy olyan tekintély alapján hat, melynek fensőbbsége, sőt szentsége tudata az ember egyéni és általános lelkiismeretében él. Ezért hitt az emberiség mindig az isteni kijelentésben, nem mint valami különleges és csodálatos megnyilatkozásban, hanem mint az általános életet elhatározó természetes jelenségben.

Igy látjuk kiemelkedni a Jézusi vallást az őspogány világ eszmeköréből, mely az emberi élet magasztos czéljainak megvalósitásában eleddig a legnagyobb eredményeket érte el.

Az összes emberalkotta intézmények között egyedül a Jézusi vallás az, mely semminemü külső hatalomra nem támaszkodik érvényesülésében, hanem kizárólag önmagából meriti az erőt, mely fenmaradását biztositja. Eltekintve ama kifejezetten vallott isteni tekintély jellegétől, melyet kétségtelenül magán hordoz, magában foglalja az emberi törekvések összességét és lehetőségét, midőn az embernek legfőbb eszményül az isteni tökéletességet állitja oda s e tökéletesség megközelitésére neki egyúttal korlátlan lelki szabadságot ad. E tökéletesség már

eleve kizárja a zsarnokságot önmagából, mert uralma kizárólag a lélek életére és munkakörére terjed s az ember fölött álló tekintélyének elismerésére a szeretet vezet. Ez uralomban nincsen elveszitett és kegyelemből visszanyujtott paradicsom, hanem a lelki jobbulás örökös lehetősége a megközelithető tökéletesség felé. Ennélfogva e tökéletesség, mint czél, nem egy előre jelzett határpont, mely felé az emberi tevékenység kényszerüségből irányozódik, hanem éppen az öntudatos tevékenység útján fokozatosan revelált lelki igazságok összessége, mely vonz ellenállhatatlanul s minden egyéb ismert czélokat önmagának alája rendel. Minden, a mi beteljesülhet és a minek beteljesülnie kell, e tökéletesség által meghatározott kategoriákba tartozik s azok alól saját romlása nélkül nem vonható ki semmi. Lénye az absolut fensőbbség, ereje az ismerhető dolgokat átfogó hatalom, uralma a félre nem magyarázható szeretet, törvénye a feltétlen igazság s mivel önmaga lélek, lélekben egységesiti a világegyetemet, mely fölött egyedüli és absolut úr!

E tökéletességről és tulajdonságairól az embernek határozott fogalma és biztos tudomása van, mert lelki életünk szerkezeténél fogva hozzá szoros rokonsági kötelék fűz, sőt ezen kivül nincsen semmi, a mire nézve tökéletes ismeretre juthatnánk. A mit önmagunkban mint legfőbbet, legnagyobbat, legnemesebbet fedezünk fel, — a mely czél, mint legfönségesebb eszmény, jótékonyan korlátozza vagy kiszélesiti tevékenységünk körét, az mind az isteni tökéletesség visszasugárzása lelkiismeretünkben. Öntudatra ébredésünk pillanatától fogva semmit sem tehetünk a nélkül, hogy a következményeket ne vonatkoztassuk az absolut tökéletesség bennünk élő törvényeire. Ennélfogva e törvények teljes ismerete a legelső feltétel arra nézve, hogy az élet rendeltetése előttünk tisztán álljon, mert e feltétel nélkül sem jók, sem roszszak nem lehetünk, csak egy végtelen közönyösség bűvkörébe jutunk, honnan eladott lelkünknek menekvése nincs.

E törvények arról győznek meg, hogy hozzátartozók vagyunk a mindeneket átható tökéletességhez, mivel életünk berendezésére vonatkozólag önmagunkban ugyanazt az erkölcsi alapot fedezzük fel, mint a melyet Istenben észlelünk teremtett dolgaihoz való viszonyában. A mit Jézus „Isten országának“ nevez, nem egyéb, mint az Isten törvényei szerint lélekben

megjavitott emberi társadalom. Más törvények reánk nézve nem birnak sem hatással, sem tekintélylyel; mert minden törvényben csak azt kereshetjük, a mi benső erejével kapcsolja össze életviszonyainkat s adjon neki olyan tekintélyt, mely előtt föltétlenül hódolunk — megaláztatás nélkül. Ilyent pedig csak egyet ismerünk, a mely az igazság és a szeretet alapján adatott az emberi lelkiismeretnek. Az ember valahányszor igazságtalan volt önmaga és mások iránt, mindannyiszor az isteni igazságra való hivatkozással tette meg az első lépést a javulásra s valahányszor tévedett és bűnbe esett, mindig az isteni szeretet benne levő érzése mentette meg a végromlástól. Világbirodalmak összeomlása, társadalmi intézmények pusztulása, a nagy forradalmakat és háborukat rendszeresen követő óriási csalódás és kiábrándulás s általában minden, az emberi tevékenységet más irányba terelő esemény mindannyiszor eszünkbe juttatta és fogja juttatni azt az erkölcsi alapot, melyen állanunk kell. Ha egyesek és egyes korszakok életműködése rövidebb avagy hosszabb ideig el is tér attól az iránytól, mely a lelkiismerettől számon kéri az isteni igazsággal és szeretettel összhangzásban levő tevékenységet, az emberiség mint egységes egész, mégis mindig amaz isteni tökéletesség eszménye felé tör, melyhez erkölcsi kötelékek által tartozandónak vallja magát.

A Jézusi vallást ennélfogva nem tarthatjuk utopiának, mert az az eddig ismert legreálisabb alapon, a lelki alapon nyújtja az embernek az erőt vágyai betöltésére, de nem tekinthetjük az ember gyakorlati életétől távol álló érzelmi intézménynek sem, mert az ember gyakorlati működését szükségképpen megelőző lelki hangulat és elhatározás helyes megalkotására adja meg az alapot. Létjogosultságának megitélésében nem az az irányadó, hogy az idők folyamán tévedésekbe botlott történelmi kereszténység milyen módon és milyen czélokra igyekezett alkalmazni az abban kijelentett igazságokat, hanem hogy van-e benne valamelyes megvalósitható eszmény, mely az ember lelkében élő erőkkel összhangzásban állva, *egymagában* birjon elhatározásra az élet megjavitására nézve minden ténykedésünkben. Az Isten absolut tökéletessége és egysége, mint mindenek fölött álló hatalom, e mellett igazságossága és szeretete, mely örök uralmát és munkálkodását jellemzi: nem olyan dolgok, melyekre az emberi lélek meg nem felelhetne,

sőt keletkezhető vágyainak egyes határozott alakba öntött pontjai azok, melyekre öntudatosan irányithatja figyelmét. Mert ez eszményeknek éppen abban van legnagyobb ereje s azért hatnak reánk, hogy minden külső behatástól menten, saját öntudatunkból fakadnak s igy csak azok vethetik meg erkölcsi életünk alapját. Már pedig az emberi társadalom egyedül ezen az alapon javulhat, haladhat és tökéletesedhetik. Az ősidőktől kezdve a mai napig elegendő példa bizonyitja, hogy mikor az ember elhagyja a vallásos alapot, t. i. egy fölötte álló és vele erkölcsi viszonyban levő tekintély szereteten és igazságon alapuló uralmát saját és a közhöz való életviszonyában az emberi szenvedély szülte erőszakos hatalommal kivánja helyettesiteni, az élet tiszta czéljainak bomlása mindig kikerülhetetlen lesz.

Napjainkban is egy oly forradalomnak vagyunk szomoru tanui, mely az emberi társadalom legszentebb czéljaiba vetett hitünket akarja alapjában megingatni. Mert mit látunk a modern socialismus és csenevész szülöttjei törekvésében? Egy olyan hibbant rendszert, melynek semmi alapja sincs az ember lelki életében. Már az az egy bizonyiték is, hogy érvényesülhetéseért a társadalmi életből a napi politikához menekül, elegendő arra, hogy czéljait tisztán jellemezze, mert ha van valami, a mi az emberben az ingatag érzéseket felébreszsze és határozatlanságra tanitsa, úgy a napi politika annak megszemélyesitő koronája. Miután a socialismus kilök minden erkölcsi tekintélyt önmagából — emennek helyét csakis az erőszak töltheti be; és akkor, midőn az emberiséget egy czél érdekében egyenlősiteni és egységesiteni akarja, csak ez az erőszak áll rendelkezésére. De a minek alárendeljük magunkat, abba egyszersmind teljes bizalmunkat is kell helyeznünk, mert a bezárt tűz annál nagyobb elemi erővel tör elő; az ember előtt pedig minden út be van zárva a fejlődésre, a tökéletesedhetésre akkor, midőn a külső erőszak nyomása alatt az Isten szabta erkölcsi követelményeknek megfelelni nem tud s e miatt hite nincs semmihez.

A socialismus igen nagyot téved, mikor maga magát az emberiség egyedül üdvözitő hitéül tolja fel. Mert sem a földi jólét biztositása, sem a vagyoni egyenlősités, sem a munka szertelen arányositása nem elhatározó czél, hanem csak legfenebb egy czélnak alárendelt eszközei, melyek felett mi emberek

rendelkezünk. A mi czél, annak saját tekintélye kell, hogy befolyásolja elhatározásunkat, még pedig olyan mértékben, hogy teljes hitünk olvadjon bele munkálkodásunkba és az elért eredményben legyen végső megnyugvásunk. A socialismus tanaiból mindez hiányzik s ezért az nem hit, hanem szemfényvesztés, rosszhiszemü alapon.

De micsoda czéljai is lehetnek a socialismusnak, mivel az ember társadalmi érintkezéséből tökéletesen ki akarja zárni az erkölcsi viszonyt? Képzelhető-e emberi társadalom, mely más kapcsokkal legyen összefüzve, mint a melyekre az egyéni lelkiismeret beleegyezése a szeretet alapján nyújt szentesitést? Vagy a lelkiismeret nyújthat-e szentesitést valami olyan dologhoz, mely nem a benne levő erkölcsi erők szülöttje s mint ilyen határozza meg az egyén helyét, viszonyát és rendeltetését a társadalomban? Mert nem a gyomor kielégitése és a vagyoni egyenlőség sugallta érdekközösség teszen minket testvérekké — a miknek lennünk kell, — hanem egy legfőbb tökéletesség példányképében megvetett erkölcsi alap, melynek szabályai kell hogy megszabják magaviseletünket. Ha a socialismus helyettesiteni, pótolni vagy jobbitani akarja azt a rendszert, melyet az emberiség a Jézusi vallásban nyert jövőjének elhatározására, akkor saját magában nagyobbat, tökéletesebbet és jobbat is kell nyújtania. De miután követendő eszményül az erőszakot állitja fel s az emberiség társadalmi életének egyenlősitésében éppen az azt előmozditó legerősebb kapcsot szakitja szét, egy pillanatnyi kételkedésünk sem lehet abban, hogy tanai nem nekünk valók.

A modern socialismus sikereihez a lelkek erőszakos lázitásán kivül semmi egyéb nem füződik, — ezért kell a napi politikához menekülnie. Az erkölcsi czéljaiban megtévelyedett ember a legkönnyebben lázitható az erkölcsi rend legfelsőbb tekintélye ellen, úgyszintén legkönnyebben megtéveszthető egy, az emberiséget a lelkiekben összekapcsoló hitnek megrontására. Mert az, a mi az embernek jó, nem mindig hat közvetlenül; szükséges, hogy előbb megérlelődjék a lélek munkájában és úgy váljon öntudatunkká. De azoknak részéről, kikben az erkölcsi rend fogalmának hiánya vagy megtagadása kizárja a lelki szabadság tudatát, egyedül csak a lázitásra és lázadásra mutatott fogékonyságot észlelhetjük, a lélek emlitett munkája

helyett. A modern socialismus lázit az Isteni egység erkölcsi tekintélye ellen s megsemmisiti bennünk az életre vezető hitet, lázit az emberi társadalom erkölcsi rendje ellen s megfoszt a lelki szabadság semmivel nem pótolható vagyonától. Elfeledi számitásba venni, hogy az ember ez alapon álló vallásos hitének nem az a czélja, hogy magának egy külön utópiális érzelemvilágot alkosson, hanem, hogy erkölcsi tapasztalásai alapján eszményiséget oltson a gyakorlati életbe s hogy annak czéljai itt és ott és mindenütt ama tökéletességi központba fussanak, melyről az emberi lelkiismeret ad számot mindeneknek, kik lélekben együvé tartoznak.

A földi jókra alapozott élet csak anyagi haszonra dolgozik, a haszon pedig igen édes arra, hogy másokkal is megoszthassuk; az anyagiasság feledteti velünk a jövőt s igy munkásságunknak egymással szemben nincsen semmi érdeme; a testi élet egyformaságán fölépitett egyenlősités nem vezet semmiféle erkölcsi eszményhez — s így elveszett minden czélunk. A ki az ilyen tanokban hinni tud és azokat követni tudja, azt a legvastagabb önzés vezeti, mely a köz hatalmára és tekintélyére átruházva, a legszentségtelenebb erőszakosságot követi el az emberi lelkiismereten. A modern socialismus minden megnyilatkozásában csakis az anyagiakat érinti, miért is az emberi élet elhatározó erejéül el nem fogadható. Mert soha nem szabadithatjuk meg magunkat az erkölcsi függés gondolatától, mely egy eszményi példányképhez köt; a tökéletesedés lehetőségétől, melyre a lélekben nyitva áll az út. Miénk a lelki élet — minden egyébnek csak haszonélvezői vagyunk; szolgálunk a lelkiismeret parancsainak — más szolgálat megaláz és lealacsonyit; hiszünk a tökéletes eszményiségben, melyet öntudatunk Isten névvel jelöl — minden egyéb csak ember alkotta bálvány, mely kinevet, ha imádjuk; munkálkodunk az emberiség lelki egységesitéseért amaz erkölcsi erők által, melyeket Isten jóvoltából vettünk s így nem sajnálhatunk megosztani másokkal, — mig minden egyéb alapon nyert erő csak elválaszt és erőszakossá teszen; vágyódunk a lelki szabadság szent birtokára, mely az élet lelki gyönyörüségében, a lelkiismeret szolgálatában, a tökéletes eszményiség hitében, az egymáshoz kapcsoló erkölcsi erők fenségében teszen minket testvérekké és egységesiti társadalmi tevékenységünket egy öntudatos czél érdekében.

A modern socialismus, mindezektől távol állva, nem va-

lósithat meg semmit, a mi akár földi üdvösségünket biztosithassa. Zsarnoki indulatában eltiporja a multat, melyből munkájához minden erkölcsi tanulságot merithetne ; e tanulságok hiányában pedig nem munkál a jövőért — s igy csak az önzést szolgálhatja. A társadalmi élet berendezésében a lelki szabadság helyébe az anyagias indulatok szabad érvényesülését helyezi, melyek a közczél szolgálatában sohasem működnek s ennélfogva czéljával éppen ellenkező irányba vezeti a társadalmi életet. Egy szóval, a modern socialismus nyilvánvaló czélja az általános pusztitás, a nélkül, hogy nyujtott új igazságai iránt az ember lelkében élő általános hitet fölébreszthetné. Hogy közéletünkben ennek ellenére is van a socialismusnak existentiája, az azt bizonyitja, hogy az ember mindig eszményekre vár, de nem mindig találja meg a helyes alapot az eszmények keresésében ; továbbá, hogy az emberiség egy része az eszmények keresésétől és követésétől mindig távol áll. De sem a socialismus, sem más egyéb meg nem váltja addig a világot, mig rendszerében nem ad helyet azoknak az erőknek, melyek az ember lelki szükségletei kielégitését biztositják. Ezek pedig az erkölcsi eszmények. Forrásuk bennünk van, érvényesülésük társadalmi viszonyainkban, czéljuk az Isteni tökéletesség megközelitésében, a lelki szabadság útján. Az ember minden szükséglete csak az erkölcsi eszményekban éri el azt a határpontot, mely őt kielégiti ; erre törekszik a vallás. Mig az életnek az anyagi szükségletek alá való rendelésében s az ez úton egységesitett társadalomban a soha be nem tölthető vágy közönyösekké teszen minden czél iránt ; erre törekszik a modern socialismus. Az előbbiben az igazság és szeretet törvénye teljes szabadságot biztosít a lélek minden ténykedésének ; az utóbbi szolgai állapotba sülyeszti mindazt, miből a hit alapot rakhatna az egyéni érvényesüléshez. A vallás öntudatosan késztit elő rendeltetésünk betöltésére ; a socialismus semmi olyan meghatározott igérettel nem biztat, a mihez ne ragasztaná a kényszerü visszafizetés elvét. Ezért a Jézusi vallásban isteni tekintély alapján kinyilvánitott tanok mindaddig örök eszményeink maradnak, mig a bizonytalan házasságból származó socialismus lelki törekvéseinkkel szorosabb összhangban álló rendszerre nem tanít. Addig küzdünk és bizva bizunk — nélküle is.

Lőfi Ödön.

A vallás Tompa költészetében.

Egy nyugati költő mondja valahol, hogy a művész, a ki valóban szépet és nagyot akar teremteni, előbb az Istenhez fohászkodik s onnan felülről a világosság Atyjától kéri és várja a jó adományt és a tökéletes ajándékot: az ihletést. Ez kölcsönöz a munkának értéket és maradandóságot. Ezért van, hogy minden igazi művészi alkotás fölött ottan lebeg a vallásos szinezet: mintegy elömlik rajta és a vonzalom varázsával veszi körül. Igy teremt az igazi genius.

Miből önként következik, hogy ha mi a művész remekét megakarjuk érteni, nekünk is hasonló előkészületet kell tennünk s a mindennapiság zsibbasztó légköréből föl kell emelkednünk arra az eszményi magaslatra, a melyről a teremtő lélek átpillantott a föld s az ég titkaiba, mérlegelte azokat, felismervén bennük mindenütt az isteni Gondviselés útait és ujjmutatásait. Ima nyitja meg a mi számunkra az eget. És ima, vagyis benső vallásos érezet, nyitja meg előttünk a költészet fenséges birodalmát, hol a jó és rossz örökös küzdelméből az Isten és az ember egyaránt nemesülve és győztesen kerül ki, hol a szép és igaz, mint ikertestvérek csókolják egymást. A költészet — ha nem is Ikarusi — de fennen ragadó szárnyakat kölcsönöz nekünk: oda visz bennünket az örök élet forrásaihoz, hol megenyhül a földi fájdalom, a hol a részvét sebeket kötöz, kenyeret szeg s a külső áldozat üres formalitásai helyett önmagát gazdagitja, a mikor irgalmasságot cselekszik. Fennen ragad ... Csak az Úr szine előtt állapodik meg, hogy az ő örök dicséretét zengedezze s az ő mennyei palástjának biborával és szentségével vonja be a mi számunkra a szegényes otthont, a kérges tenyerü szülőket, az iskolát, a templomot s az új meg új eszmék zajában kavargó társadalmat, melynek hatalmas hymnusa csak ebben a refrainban öntheti ki teremtő terhét: „Egy jövő, egy hit, egy szövetség!“

Így fordulva a költőhöz, megérthetjük őt és korát. Megérthetjük még azokat a titkos gondolatokat is, melyek szeliden elrejtve szunnyadtak az ő kebelében s csak akkor nyertek élő és örökre kiható kifejezést, a mikor arra a szenvedések olvasztó kohójában, ebben az örök műhelyben, a kedvező pillanat elérkezett. A költő sejt, a költő érez, a költő ért, okul, a költő szenved és imádkozik. Nekünk mindezt át kell élnünk vele, ha közel, igen közel akarunk férkőzni az ő nagy szivéhez, mely örömeinek és fájdalmainak állandó forrása.

Ebben a szellemben irtak régen az Isten választott népének, az Izraelnek, zsoltáros dalnokai és prófétái, kiknek műveit áhitat nélkül nem forgathatja a késő nemzedék. Ilyen szellemben irtak a régi Hellas és Róma jelesei, kiknek munkáiban visszatükröződik a naiv néphit és regék világa mellett az az elpusztithatlan erkölcsi felfogás is, melyek épségétől egyesek, népek és birodalmak, sőt az egész világ jóléte és fenmaradása függ. S aztán ott vannak az evangeliumok, melyek, úgy, a mint vannak — eltekintve attól, mit egyik vagy másik felekezet beleolvasni igyekszik — mindnyájunk előtt örökbecsüek. S leginkább azért az erkölcsi tartalomért és vallásos ismeretért, mely egyszerübb és fenségesebb kifejezésre talán még sehol sem talált. Ez biztositja tehát — igazi benső értékük és nem a mi műgondunk vagy fanatismusunk — számukra a halhatatlanságot.

Az igazi költői alkotások — mint látjuk — Istentől erednek; Istenhez vezetnek. S ezek között kivált a vallásos költészet az, mely magán hordja ezt a bélyeget. Erdélyi János, a költő és kritikus mondja éppen Tompa első versköteténeк birálatában: „A szent énekek úgy sietnek föl az égre a szív mélyéből egymás mellett, mikép a góth tornyok. Itt csak két pont van: zenith és nadir, legmagasabb és legmélyebb; forrás a sziv, czél az Isten. Itt nem lehet sokféle a hang, de szükség hogy mély legyen és magas, mint a két pont, melyek között szárnyalnia kell! . . .“ És ismét: „A szent költészetbe semmi egyéb nem tartozik, mint Isten és én magam.“ S ezzel egyúttal sújtó kritikát mond azokra a termékekre, melyek abban az időben a költészetnek ezt az ágát szerényen képviselték s a terméketlenség okát abban találja fel, hogy talán-talán nem is vert még mindez ideig erősebb gyökeret mi bennünk a keresz-

ténység. Lehet. De a mikor az Úristen a csecsemő gyügyögő ajkának öntudatlan vallomását is elfogadja zsoltár gyanánt, akkor mi is engedékenyebbek lehetünk a vallásos költővel szemben, a ki a mindnyájunk előtt ismeretes motivumokat, hol a sziv, hol a természet képei alá rejtve, azokat végtelen változatban hozza felszinre, a nélkül, hogy tulságosan vissza-élne a bibliai szin, alak és helyzet törvényeivel. Ezt különben egyesek hibának tartják, mások erénynek minősitik. De m maradjunk meg a középúton s ha elfogadjuk a költő saját kijelentését, mely szerint ő, mint az egyszerü nép őre, azokban a csendesen elvonult gömörmegyei falvakban — „lant és biblia" karján ringatva lelkét, óhajtotta nyáját s ma már minket is — „nevelni, oktatni, deriteni": akkor nem fogunk tőle többet kivánni, mint a mennyit ő maga igér; nem mérjük őt össze sem hazai, sem külföldi jelesekkel; egymagában is elég nagy ő arra, hogy kedélye mélységével, eszméinek gazdagságával, szigoru erkölcsi érzületével, vallásos buzgóságával és hazaszeretetével fogva tartsa és betöltse az örök jó, szép és igaz után epedő és szomjuhozó lelkünket.

Ilyennek ismerem én Tompát. S mint ilyent óhajtom bemutatni.

Értekezésem czimére és tárgyára nézve, itt még csak annyit jegyzek meg, hogy a vallást *általános* jelentőségében keresem Tompa költeményeiben s éppen azért keblünk leg-szentebb érzelmének megnyilatkozását feltalálom mindenütt, a hol Istenről, a világról és az emberről s ezeknek egymáshoz való viszonyáról van szó s a hol akárhányszor mint egy kép, egy odavetett hangulat érinti és józan mámorba ringatja lel-keinket. Ott kutatunk tehát kegyeletes érzéssel és boldogitó nyugalommal, a hol az ég és a föld, az isteni és az emberi, a költői képzelet szivárvány-hidján egymással találkozik. A vallás — csillag az égen és virág a földnek anyai kebelén. A vallás — a halandó test menyegzői ruhája s az idvezült lélek hervadatlan koronája. A vallás — mindennapi kenyér és az örök-életnek itala. A vallás — igaz, mert a szivnek költészete és igaz a költészet, mert a szivnek vallása.

A mester beszél. Figyeljetek!

A természet kebelén nőve fel, annak dajkálkodó gondjai között folytatva életét, mi természetesebb, mint hogy szivének

húrjait első sorban annak ellentétei ragadják meg s hozzák kellemes rezgésbe. S a nagy és a parányi, mely szemét és lelkét foglalkoztatja, egyaránt arra a vallomásra birja, hogy a külső természetnek kaleidoscop gyanánt forgó tüneményei csak az alkotó részek örök harmoniáját s ebben az Isten létét hirdetik.

„Teremtő Isten! hová tekintsek,
Hol ne lássam hatalmadat?
A fényes napban, a porszemben
Te megdícsőitéd magad!
Égen és földön mindenütt
Dicsőséged lángfénye süt.“ (Harangszó I.)

Ráillik tehát a valódi költő jellemzése, mely szerint „elméje és kedélye — mint a sima viztükör, — tisztán veti vissza a környező világot; megérti az értelmetlen világban munkáló örök hatalmat.“ S ez őt annál inkább boldogitja, mert a láthatóról a láthatatlanhoz, a végesről a végtelenhez emelkedve őrizheti meg ő maga is azt a benső lelki harmoniát, mely őt a jóságos Isten és az emberi szív tolmácsává avatja. Mint „a költő fiához“ cz. versében oly szépen festi:

„Beszél a szent, dicső természet,
De mi vagyunk tolmácsai;
A sziv, a mit titokban érzett:
Tőlünk hallja kimondani;
Ülünk villám — s tengerhabokra,
Értjük virág s szellő szavát;
Mi az Ur égő csipkebokra,
Jelentve általunk magát.“

Eleget tesz annak a követelménynek is, a melyet egy még ma is élő jelesünk támaszt a népnek eme szellemi vezéreivel szemben. Szerinte „minden irónak, költőnek kisebb-nagyobb mértékben prófétaszerü hivatással kellene birnia, melynél fogva egy határozottan körvonalozott társadalmi, vagy vallási eszmét hirdet.“ (Endrődi.) Mindenütt eltalálja tehát az igazi hangot, mely gondolatait és érzéseit tovább adja, hogy lanyha szellő vagy zugó szél gyanánt felüditse, vagy megaczélozza a mi tapogatódzó és bágyadt törekvéseinket. S mig e tekintetben felülemelkedik a közönséges halandó mértékén, a prófétai ihlet nála csak arra való, hogy annál inkább hódoljon a természet urának mosolygó hatalma előtt. Igy várja a vallá-

sos ember gyengeségének beismerésével a tavaszi természet bájos ébredését:

„Hogy mig az ember sokat képzel,
Mig tervez, s alkot gyarló kézzel
És alkotmánya összedül:
Láttassék itt még felépülve
Az erős Isten csodamüve,
Mely nagy, szép s igaz egyedül.“ (A Tavaszhoz.)

Egyik rokonszenves, — mert patrióta — magyarázója „a néma éj“ fönséges rajzában is“ felfedezi azt a „kenetteljes vallásos érzelmet“, mely a nagy mindenség irant táplált szeretetben nyilatkozik:

„Alkotó természet, tudhatatlan
Utaidban nagynak irva vagy!
S a kis ember rövid életében,
Buvárkodván titkod tengerében,
Bár ne értse: *érzi* lelke — s *nagy!*“

Mindezeken az itt-ott elszórt tükördarabokon meglátszik „a homlok fensége, a szív tisztasága“, és elárulja „a felsőbb eredetet.“ Annyi itt a természeti kép és hasonlat, mely nemcsak ridegen csillog, de egyuttal melegit is, hogy első látásra azt hinnők, hogy itt tulajdonképpen egy pantheista gondolkozóval van dolgunk, ki előtt az Isten személyes léte s annak meghitt vonasai felolvadnak a különböző elemekben. Korántsem. A költő maga adja erre a leghitelesebb czáfolatot, midőn Szent Dáviddal versenyre kelve igy énekel:

„Oh Isten szép, szabad világa,
Igazsággal, fénynyel megáldva,
Kutfejeid mily kiesek!
Hol égő homlokom kihűlhet,
S szivemre száll, vigan, üdület:
Én kebeledre sietek!

Ezer csudával ime rakvák
Az ég, a föld, e kincses aknák;
S ha a lélek fenn, fenn ragad,
Vagy a mélység fölé borulok,
Hogy látok, értek és okulok,
Ugy boldogit e gondolat!

S mint a buvár, ki hab közé dől:
Él *a fennről* vitt tiszta légből,

Mig rá mélység s tenger borul :
Erőt *innen* kölcsönzök, *innen !*
S mig lenn futok, küzdelmemben
Én lábam meg nem tántorul." (Ki a szabadba . . .)

Éppen úgy, mint a Robert *Burns* embere, ki lábaival a földet, de fejével az eget érinti. Nem riad vissza a küzdelemtől, melyben a magához és Istenhez való hűség nyujtja neki a legszebb pályabért; hanem tökéletes bizalommal dobja magát az élet hullámaiba, mely a küzdőnek természetes eleme, a melyben jól érzi magát. Időben, térben, nincsen hely vagy pillanat, melyet ne az Örökkévaló töltene bé. Virraszt az özvegygyel az éjfél rémséges órái között s megnyugtatja jeltelen sirokban a hazáért elesett dicső bajnokfiakat. Ez az, mikor a hazaszeretet lobogó kitörése is vallássá magasztosul:

„Oh, áldassék az égi hatalom ;
Melytől intézve van a habokon,
A szélvészben az a kis deszkaszál,
Min a szegény hajótört partra száll ;
Az a csillag, mely fel-feltünedez,
S az éjben a vándor vezére lesz !

Ki veszt sokat, mindent mi drága itt :
Hitét ha őrzi, őrzi őt a hit ;
Az átok elhal, tart az ima még,
Mig a föld ködös, fenn derült az ég ;
Siralmak völgyén, vad kietlenen,
Hol ember nincs már, Isten megjelen. (A Gyászoló.)

S mindezt nem csupán az egyszerü falusi pap mondja keresetlen egyszerüséggel és mély meggyőződéssel a nagytermészet és az egész világ hallatára, hanem a költő és ember egyaránt. Ezért az Urnak igazi felkent szolgája ő, ki mint a hajdani próféták legtöbbet önönmagából meritett, abból a csodálatos erőforrásból, melyet az Ur lelke táplál, mint „kezdetben a vizeket". Erdélyi, e szigoru kritikus, igy adózik Tompa fényes tehetségének, mely mint az ősz, többnyire borongásra, elmélkedésre hajlik: „Tompának adott az Isten érzeni; a mit érez, megirni; a mit megir, elmondani". S hova kell ennél nagyobb dicséret és elismerés, a melynek minden szavával egyetértünk, és pedig annál inkább, minél jobban elmerülünk az ő gazdag és sok oldalu költészetének olvasásába és élvezésébe. S a mi szintén nagy érdem nála, ez az, hogy bátran és titkolózás nélkül

olvashatja mind a mit irt, úgy az édes anya, mint a serdülő gyermekleány, fiuk és unokák. Ha Gileádban nem találnál balzsamot, itt bizonynyal találni fogsz. Ha elvesztetted volna a világ tömkelegében a kivezető fonalat, Tompa muzsája szeretettel és bizalommal kezedbe adja azt. S a mig elmélyedő lelkének rajzolatival gyönyörködtet, ő maga is mindezekben igaz gyönyörüséget talál. A női lélek bájával mondja *Olajágjában*: „gyönyörködésem nem a szem hiú legeltetése, hanem a lélek szent mulatozása, látás és érzés, élvezet és imádság". Saját szavai szerint is: „Ő az a *gyöngyhalász*, ki a zugó elem mélységein sebtében és válogatás nélkül szedi össze a kagylókat, de majd a parton nyugodt megfontolással vizsgálat alá veszi, hogy az értékest, mely igaz gyöngyöket rejt, megtartsa, a többit pedig a tengerbe vesse vissza". Mohó vágygyal kutat tehát ő is mindent, az ég magasát, a föld rejtekét, a sziv háborgó vagy szeretetteljes indulatait, elmereng a mult emlékei felett, azokat regéiben és mondáiban az ujdonság ingerével és a költőiség zománczával vonja be, hogy megóvja az elmulástól; mert előtte úgy az isteni, mint az emberi egyaránt kedves. A természet reá nézve „a legtisztább gyönyörök kertje, a nyugalom sátora, a vigasztalódás temploma, de becses tudomány iskolája is".

Egynémely birálója rossz néven veszi tőle, hogy a tanitói elemnek igen nagy tért enged át költészetében: és akárhány költemény csak azért látott napvilágot, hogy a benne rejlő erkölcsi tanulságnak legyen külső burka. Mint mondják, világirodalmi szempontból, ez leszállitja az ő geniejének értékét. S ebben, a mi a magasabb kritikát illeti, igazuk is lehet. De mi csak hálásak lehetünk érte, hogy ez igy van és nem másként. Elvégre, nem itt a helye, hogy a művészetnek önmagában elégséges (art for art's sake) voltát vagy ellenkezőjét bizonyitsuk, vagy vitassuk; de annyit mindenesetre jegyezzünk meg, hogy az emberiség legnagyobb prófétája, költője és tanitómestere, az Ur Jézus Krisztus is folyton tanitott, nevelt és deritett, s ebben a mi Tompánk jó nyomokon haladt. Az ő szellemében, bátran mondhatta tehát ő is: „Mi vagyok én itt?., e roppant világ közepette? Nem féreg a porban, de ragaszkodó gyermek a szerető Atya lábainál".

S éppen ezért nem felejtkezik meg az ő *ember-testvéreiről*

sem, a kikkel talán egyénenként nem mindig és mindenben rokonszenvez; de azért tudja, érzi jól, hogy újból és újból csak a szeretet válthatja meg a világot, az a szeretet, mely karjaival átölel egyaránt szegényt és gazdagot; átöleli az egész világot. A mennyire otthon érzi magát a nagy természetben, mely az isteni bölcseség tüköre, épp annyira otthonos az erkölcsi világban is, hol annyi ezredév óta játszik nemünknek *divina comédiája.* „Ismeri az életet s világot, mint önmagát is, nem felületesen, hanem legbensőbb bensejében“. Szerette és ismerte az embert, a föld porát, s Istennek gyermekét, kiről Olajágában ily remek ellentétekben emlékezik meg:

AZ EMBER:

szelleme Istennel, teste a sárral köti össze; erényeiben felséges, vétkeiben irtózatos; ha szeret: angyal; ha gyülöl: ördög; arcza a megdicsőűltek s elkárhozottak vonásait egyképp felölti, s keble lehet menny, lehet pokol; a magasság, melyre emelkedhetik, a mélység, melybe sűlyedhet: mérhetlen; ajka áld és átkoz; keze kenyeret és mérget oszt. A déli fény és vakitó sötétség szomszédok lényében. Feláldozza magát mint vértanu az emberekért, és széttépi, mint fenevad, az embereket. Egyszer megváltó, máskor áruló. A természetet meghóditja s erőit szolgáivá teszi; kezeiben hordja a tudás mélységeinek kulcsát; haladása az ismeretek országában nagy, mig erre nézve: „Ismerd meg tenmagadat!“ évezredek óta alig haladott elő“ — de azért így biztat: „Ne legyen senki kevesebb, s ne akarjon több lenni, mint *ember!*“

Belátja ő is, hogy a gyakorlati vallásosság nem egyéb, mint az élet művészete, mely mindig többet követel attól, a kinek több adatott. Erősen áll hitében. De előtte is megjelenik a kisértő a kétkedés köpenyege alatt; bejárják együtt a végtelent . . . Ám ez csak untatja és fárasztja őt, lelke vágyódásait ki nem elégiti, s nyilt vallomásban tör ki:

„De elfáradtam s visszavágytam én
Csendes lakodba, égi *hit!*
Csendes lakodnak tüzhelyénél
A béke lángja melegit.“ (Harangszó IV.)

Pályája, a lelkipásztorság, kedves előtte; annak igáját szeretettel hordozza. Munkálkodik, mint a bányász, keresi a

romolhatatlan lelki kincseket; s a mint megleli, szét is osztja azokat; mert ő adakozás által gazdagodik és nyeri meg az örök életet:

„Világositó bánya-mécsem,
Ne aludjál ki, oh *remény!*
S mely a lopók kezére nem jut:
A kincset megtalálom én.“ (Harangszó V.)

És hogy teljes legyen ez a senki által soha nem vitatott, kétségbe nem vont szentháromság, ömlengve kéri Istent, mint a legtisztább szeretetet:

„Mély kútfeje a *szeretetnek!*
Legyek hasonlatos hozzád!
Te tenger vagy: harmatcsepp legyek én,
Mely tisztán fénylik a fa levelén,
Enyhülést hoz, és áldást ád!“ (Harangszó VI.)

Hit, remény és szeretet élteti őt még akkor is, a mikor pályatársai hidegen fogadják: a mikor csendes, boldog családi élete, mint életének egyik legszebb ábrándja megvalósulása után, az igazi békés madárfészekből a sors kiragadja a pelyhes magzatot, s egy pár év után ismétlődik ez a komor látogatás, hogy még több reményt raboljon el, s a nemes szivén ejtett sebet gyógyithatatlanná tegye. Nehéz próbák, nagy szenvedések. Emberi sorsunk közös vonásai. De az ő nemes keble csak épül:

Kemény csapás, nagy szenvedéstül,
S magasb érzelmeket terem.“ (Eger határában.)

„Békén hordoz mindent, mint egy valódi nemes kedély“ mondja egyik szigoru birálója, Tolnai Lajos. S ő maga is igy énekel:

„Hiszen, — bár utaid nem láthatom —
Hogy javamra van köny és fájdalom!
Jól tevél hát, felhőt vonván egemre,
És bút küldvén a bú helyéről:
Lelkem könyüimnek vizében
Mint a gyolcs megtisztul, fehérül.“ (Harangszó.)

A reá és családjára, mint a közös édes anyára zuduló sulyos csapások között fentartja őt a gyöngéd női kéz. Szép és müvelt lelkü nője úgy áll mellette, mint egy őrangyal. S ennek a családi meghitt, szent viszonyának köszönhetjük Tompa

legszebb költeményeit, melyek a csendes házasságot, otthonias meleget és ragaszkodást magasztalják. Köszönhetjük azt is, hogy Tompát mint embert, papot és költőt egyaránt nem hagyta el még utolsó perczeiben sem Istenben vetett hite, melynek maradandó emléke az „Isten akaratja" cz. verse. Ennek a megnyugvásnak ad kifejezést Olajág cz. szonettje is:

„Érezd a köny s probáltatás becsét:
Hidd, hogy atyád, hogy szán, szeret, ki dorgál.
Türj és remélj! *Elmélkedjél, imádkozz!*
Hadd térjen a beteg lélek magához . . .
Igy, ha követe ott fenn megjelent,
S mint a Noé galambja visszaszárnyal
Zöld olajág — s a jó ég válaszával:
Mit újra megnyersz: lelki béke, csend."

Még a halál képe sem szomoritja felettébb, hiszen az elmulás gondolatával már egészen megbarátkozott, annyit beszélt az ősz borongó képével, hanyatló sugaraival. Ez csak bizalommal, új élet reményével tölti be szorongó kebelét:

„Nincsen halál, — nem szól enyészet
A sir hideg göröngyiről;
Csak por, mit porrá lenni késztet,
Csak az alak, mit széttöröl." (Lorántffy.)

A halálban — igy üdvözli a „kedves vendéget":

„Megszünik bú s kin, mely földig vere,
Mi volt lelken, testen átok s tereh;
S csak a mulandó vész el kezeden,
De megmarad a hüség, szerelem,
Sőt általad lész örök élete!"

Ebben a hitben nyugodt és boldog. Gyötrelmes életét szivesen hordozza, abban a reményben, hogy majd ott eléri, az örök élet vizeit: ott megenyhül kinozó szomjusága. (Éjjel.)

Verseiben több helyen foglalkoztatja a halhatatlanság gondolata. Egyelőre nem kiván és nem nyujt egyéb bizonyitékot, mint az emberi léleknek az örök lét utáni olthatatlan vágyát. S mégis becses, mégis megnyugtató. Igy zeng róla:

„S bár a tulon rejtő palást van
Nem érni földi szárnyakon:
Remény s hit, szép találgatásban,
Jár a nem ismert tájakon.

Isten magas szép mennye!... Majd ha
Repülni gát nélkül lehet:
Dicsőségét, titkát óhajtva,
Oda lehellem lelkemet!"

Sokat szenvedett; de éppen szenvedései avatták őt igazi költővé, ki kezét — mint mondani szokták — a nemzet ütőerén tartotta, s virrasztott a nagy beteg felett... s himes mesét szőtt számára a jobb jövő tündérképeiből.

Tompa költészete tehát nem csupán alkalmazza és kommentálja az evangeliumot. Merem mondani: az maga is evangelium, melyet bizonynyal jóváhagyna és hitelesitne mindnyájunk tanitó mestere, az Úr Jézus Krisztus. Istenfélelem, emberszeretet, hűség, bizalom, öröm, remény és halhatatlanság azok az alapeszmék, melyek nemcsak iratain, hanem egész lényén végig vonulnak. Betöltve az első tanitványok jeligéjét: „Elmenvén, tanitsatok minden népeket." A ki Tompának tanitványa, az tanitványa egyuttal a Krisztusnak is. S maga is enged a hivó szózatnak: „Tanitsatok minden népeket."

Ime, a mezei pacsirta szürke köntösében. Ime, „a pásztortüz, mely a körülötte levőknek enyhe világot és meleget ad."

Józan Miklós.

Az unitárius vallás hitelvei[1]

Jézus életében és tanitásaiban gyökereznek.

Alapige: I. Kor. 1. r. 23 v.:
„Mi pedig prédikáljuk a Krisztust."

Mióta az emberiség a műveltségnek arra a fokára eljutott, hogy a vallásnak tárgyain egy kissé öntudatosabban gondolkozik s a különböző időszakok felett uralkodó vallásos eszméknek benső tartalmát kisebb-nagyobb fokú érdeklődéssel vizsgálja: alig volt még szélesebb körben tárgyalt, gyakrabban napirenden levő, — mondhatnám nagyobb közkedveltségnek örvendő kérdés, mint ez: melyik az igazi vallás?

S csak természetesnek találhatjuk, ha minden vallásnak követőjében ott látjuk az övéhez ragaszkodásnak azt a kisebb-nagyobb mértékét, a mely e kérdést saját javára lenne hajlandó eldönteni. Ha nem csak a Mohamed buzgó követője nevezi magát „igaz hitű muzulmánnak" s az ő vallásán kivül esőket hitetlen gyauroknak; nemcsak a Mózes híve helyezkedik a csak a magáét helyesnek, igaznak tartó kizárólagosság álláspontjára: de még a „szeretet" vallásához tartozó különböző felekezetüek ajkáról is hallhatjuk az ilyen véleménynyilvánitásokat: az én vallásom a legjobb, az enyém a legrégibb, az enyémnek legtöbb a követője, az enyém egyedül idvezitő s igy tovább.

A gondolkodó előtt fölmerülhet a kérdés: vajjon jól van-e ez igy? Vajjon az ilyen kérdés: melyik az igaz vallás, jogosult-e, megengedhető-e ez az emberi haladás és — különösen — a közbékesség jól felfogott szempontjából?

Lehetnek, a kik e kérdésekre — habozás nélkül — tagadólag felelnek. Egyben pedig nem késnek emlegetni azon válasz-

[1] A Dr. Bedő Albert-féle pályázaton 100 korona jutalomdijat nyert munka.

falakat, a melyeket éppen a vallási vitatkozások állitottak és állitanak ember és ember közé; azon háborukat, vérkeresztségeket, máglyákat és gályákat, a melyeknek emlékei, mint sötét, félelmes rémek tünnek elő a mult idők sötét ködéből.

Hát hiszen ezek — igaz — el nem tagadható szomoru tények. Ámde — eltekintve attól, hogy azon harczok előidézésében nem kevés szerep jutott a szorosan oda nem tartozó idegen érdekeknek, sőt, — nem egyszer, a nemesnek éppen nem nevezhető indokoknak is: viszont az is kétségbe vonhatatlan igazságként áll, hogy az emberiség haladása mindig nehézségekkel, küzdelmekkel, ezernyi gátló akadályok legyőzésével járt s fog járni.

Már pedig, ki tagadhatná — a ki az emberiség történetét ismeri, — hogy valamint az emberi lélek egyéb megnyilvánulásainak, úgy a vallásos eszméknek terén is a haladás ténye kétségtelen megállapitható? S ki volna az, a ki a haladás törvényét a vallás köréből — a jövőre is — kizárni akarná?!...

Melyik az igaz vallás? — e kérdésnek az emberi haladás szempontjából tehát, föltétlen jogosultsága van.

Más kérdés azonban, hogy annak eldöntésénél milyen eszközökkel élünk, minő fegyvereket használunk?!...

Mert a vallásbeli különbség magában véve még korántsem volna veszedelmes, ha — e mellett is — a testvériség érzése megmarad a szivekben. Ha az emberek a vallásban — a hit tárgyairól való különböző felfogás mellett is, egy fő czélt látnak és főként azt tartják szem előtt.

Sőt az sem baj, ha e különbség bizonyos nemes versenynek válik okozójává. Mert ez az eszméknek „ama nemes harcza", a mely minden más alantas érdeket kizár; a melynek jótékony „tüzét és fegyvereit" éppen a Jézus bocsátotta e világra s a mely egyedül eredményezheti, hogy legyen — a próféta szavai szerint — „egy akol és egy pásztor."

Mi lehetne már e nemes versenynek tárgya a „szeretet" vallásának, a kereszténységnek körében: a hol — ha különböző felekezetekhez tartozók is — ugyanazon „fejnek tagjai" vagyunk, a kik egy értelemmel valljuk és hirdetjük az apostoli szavakat: „nincsen senkiben másban üdvösség és nem is adatott emberek között ég alatt más név, mely által kellene megtartatnunk", a Jézuson kivül?!...

Mi lehetne más, mint annak eldöntése, hogy vajjon a kereszténység körébe tartozó különböző felekezetüek közül, melyiknek felfogása helyesebb a hit tárgyairól s főként: melyiknek gondolkozása áll közelebb ama nagy mesternek, a názareti Jézusnak szelleméhez, eszméihez, életében megvalósított elveihez?

Nagy, fontos, nevezetes kérdés ez afiai!

Hiszen ha egyeseknek, családoknak van több száz éves nemessége, a melyre, mint őseitől nyert örökségére, büszkén hivatkozik, a — nem egyszer — törpe, méltatlan, korcs utód is: vajjon nem méltán emlegeti-e a vallás, mint az eszméknek, elveknek örököse, a — hite szerinti — lelki rokonságot az eszmék, elvek első hirdetőjével?

Ti is afiai! nem egyszer hallottátok már a mi szent vallásunk hirdetőinek ajkáról, hogy a mi unitárius vallásunk a tiszta kereszténység álláspontján áll. Vagy más szavakkal: hogy hitelveink — alapjában — éppen azok, a melyeket az Ur Jézus hirdetett s — nagyrészben — életével is megvalósitott.

Nem lennék jó unitárius, ha nem lenne nekem is e meggyőződésem. Nem lennék hű pásztorotok, ha nem hirdetném is nektek e meggyőződésemet, intvén titeket az apostollal: „Ne legyünk többé gyermekek, kik habozzunk s ide s tova hajtassunk a tudománynak akármi szele által. Hanem az igazságot követvén szeretetben, mindenestől fogva növekedjünk, abban a ki Fő, tudniillik a „Krisztusban.“

Éppen e czél lebeg szemeim előtt, a midőn a felolvasott szent leczke alapján: „Mi pedig prédikáljuk a Krisztust“ — kifejteni szándékozom azt az igazságot, hogy:

Az unitárius vallás hitelvei a Jézus életében és tanításaiban gyökereznek.

Ezt bizonyitja: I. Hitünk az egy Istenben. II. Hitünk az emberi léleknek Istennel való rokonságában s az embereknek ezen alapuló sorsában és hivatásában III. Hitünk az emberiségnek — örök igazságokon alapuló — folytonos haladásában.

I.

Isten!!... Mi nagy, mi szent fogalom ez!!...

Talán nem is volna illő, a mindennapi küzdelmek sodró árjában nem egyszer szentségtelenné váló ajaknak, fölvenni e

nevet; ha csak nem a dicsőítés hangján; ha csak nem az imádat megszentelő érzelmeiben kifejezve! ?...

Talán merészség is emberi gyarló értelemnek e fogalom meghatározásába kezdeni! ?...

Titáni küzdelem, melynek harczosa a sikertelenség mély örvényébe bukik?!...

Ám! mitől riad vissza a pornak törpe — és mégis magasra törő — fia, a midőn érzi magában, hogy hivatva van „mindeneket“ vizsgálni, még „az Istennek mélységeit“ is; a midőn érzi, hogy:

„Isten lakozik mibennünk,
S attól ihletve hevülünk“.

Nem évszázak, meghatározhatatlan számú évezredek azok, a melyeken keresztül — ösztönözve-sarkalva attól az ingertől, a mely ott született a „tudósfája“ gyümölcsének első megizlelése pillanatában — éppen az Istenség nagy gondolatának megfejtése űzi, hajtja, foglalkoztataja elméjét — tovább-tovább, fölebb-fölebb — a diadal soha meg nem szünő reményében.

A tudós, midőn dolgozó szobájában növényi és állati sejteket vizsgál, az apró részeket elképzelhetlenül kicsiny parányokra bontja; a midőn leszáll a tenger fenékre, vagy behatol a föld mélyébe, hol örök tüzek égnek, vagy fölemelkedik távcsövével az égitestek, csillagok milliói közé; a midőn az emberi lélek rejtelmeit kutatja, vagy a történet könyvébe lapozva, az eseményeket, alakulásokat tanulmányozza s keresi az okokat, összefüggéseket: mindig, de mindig — ha nem mondja is, ha czéljául mást nevez is meg, — valójában a végokot, az Alkotót, Istent keresi.

És az egyszerű embert is, — a ki a tudományok titkaiba való beavatottság nélkül, csupán lelkének szemlélődő hajlamait követve, a természet jelenségeinek figyelése közben elmerül a végtelenség gondolatába — a vizsgálódás ösztöne, lelke vágya az Isten kereséséhez vezeti.

És mi az eredménye az emberi szellem e több évezredes keresésének, búvárkodásának?! Talán teljes ismeret, megczáfolhatatlan bizonyosság?!

Nem, afiai! De balgaság is volna ezt várni. Nem szabad felednünk a költő szavait: „Isten, kit a bölcs láng esze föl nem ér“...

Nem szabad szem elől tévesztenünk az apostol szavait: „A hit olyan dolgoknak valósága, a melyek nem láttatnak."

Mi az eredmény?! Mindenesetre óriási haladás, amaz „óhajtva sejtett" lénynek megismerése nagy útján. Gondoljátok csak el: mily végtelen különbség a fetiseknek, kő- és érczbálványoknak alacsony szellemi fokon álló imádója és a mai kor bölcse között, a ki - midőn vizsgálódása közben az utolsó sejthez jutott — leborult ama Főhatalom előtt, a kit szinről-szinre meglátni nem tudott, de a kit tagadni munkái tiltják.

Mi az eredmény?! Teljesebb, tisztább, józan észnek, felvilágosodott lélek követelményeinek megfelelőbb hit — boldogitóbb, fölemelőbb sejtelem.

Az eredmény az Istenség felől lehető emberi tudásnak legmagasabb foka: az Isten gondolata, a ki: lélek, atya, *a ki — mindenek fölött — egy.*

Boldogan, sőt a vallásom iránti szeretetem által szentesitett büszkeség érzésével, mondom ki előttetek afiai, hogy ez az Isten *a mi Istenünk.* Ez az, a kire vonatkozólag valljuk Pál apostollal: „Nekünk egy Istenünk van, amaz Atya, a kitől mindenek vannak és mi is abban vagyunk." „Tudjuk, hogy a bálvány semmi a világon és nincs más Isten, hanem csak egy:" — a kire vonatkoznak szent énekünk szavai is:

„Hiszek, vallok én egy Istent
Ki magától való és szent,
Kinek neve Atya Isten,
Hasonló több hozzá nincsen."

Ez az, a ki „kezdetben" — évezredeket tevő — napok alatt e világot teremtette s teremt, alkot ma is szüntelenül, az ő láthatatlan, de a nagy mindenség minden pontján megnyilatkozó erejével. — A ki alkotott minket is — porból, vagy az örök fejlődés törvényén alapuló átformálódás útján, de mindenesetre — a „belénk lehelett" okos és halhatatlan lélekkel felruházottan. A ki — mindenek felett — Atyánk nekünk, a kihez, mint gyermek szüleihez, bizalommal fordulhatunk örömünk verőfényes s bánatunk borus napjaiban egyaránt. A kinél a dorgálás, a fenyiték is jóakaratnak a kifejezése; kinek kegyelme jósága, szeretete határtalan.

Ez az Isten a mi Istenünk?!... Hogyan? kérditek. Hát nem a keresztényeké általában?!..,

Valóban úgy kellene lennie!

Ám — sajnos — akadtak, a kik az idők folyamán több tekintetben messze eltávoztak a Jézus tiszta, világos tudományától. A kik, meggyőződésüket követve, jóhiszeműleg-e vagy más okból és érdékekből? — ez nem tartozik ide — Pál apostol szavai szerint „A halhatatlan Istennek dicsőségét elváltoztatták a halandó ember ábrázatjára és tisztelték, szolgálták a teremtett állatokat, hátra hagyván a Teremtőt."

Csodálkoznunk lehetne, ha a történet által felmutatott okokból ezt meg nem értenők, hogy a Jézus magasztos, fennséges és — mindenekfölött — tiszta, világos Isten-hitét miként elegyitették a józan ész által el nem fogadható babonás, homályos elméletek tömkelegébe. Hogy miként vitatkoztak a kereszténység megalakulása után már néhány száz évvel — napokig, hetekig egyetlen „i" betűcske felett, a mely vitatkozás lön alapja annak az emberi értelem által soha meg nem érthető vallási elméletnek, a melyet „szentháromság" néven ismerünk. S a mely éppen főként a Jézus Isten hitével áll legélesebb ellentétben.

Ez az Isten a mi Istenünk — nem a dicsekedés hangján, vagy a felekezeti elfogultság szemüvegén tekintve állitjuk hát ezt, hanem az apostol szavaival szólva: „Mi pedig prédikáljuk a Krisztust,"

Úgy van afiai, mi prédikáljuk a Krisztust; prédikáljuk az ő tiszta evangéliumát, a mely — mint kristály tiszta patak a millió virágokkal pompázó völgy ölén, minden ponton kiesillámlik átlátszó vizével: úgy tünik ki a maga átlátszó tisztaságával az „irások" virágos mezején.

Olvassátok el afiai az evangeliumokat és ha figyelemmel olvassátok: bizonyára ti is külön tudjátok választani az ő tudományának tűzpróbát kiállott tiszta aranyát azoktól a — részint — igaz gyöngyöktől, — részint — kevésbé értékes hamis ékszerektől, melyekkel körül rakták az aranyat, vagy a szeretet, ragaszkodás, csodálat nemes elfogultsága, vagy más érdekek, czélok.

Olvassátok el és látni fogjátok ama názáreti egyszerü ácsmesternek fiát, a ki maga is egyszerü, szegény és alázatos — ha lélekben nemes és fennkölt is — volt. S a mint ott járkál Galileának „örök tavaszban mosolygó, napfényes mezőin" s

most ennek érett kalászain, liliomain, majd a hűs olajfák titokzatos csendjén, vagy a Libánon czedrusainak lombsusogásán elmerengve, hallgatva a tenger csendes morajlását, gyönyörködve az ég csillag milliárdjain: képzeljétek el, mint csodálja ő - mint annyi más nemes lélek — e jelekben a teremtő, alkotó erőt, a ki „ruházza az ég madarait és mezők liliomait.“ Oh e csodálatban, a melyet minden mondatából kiolvashat az éber figyelem, a hódolat, az alázat nyer kifejezést afiai! A teremtett lény hódolata, alázata és meghajlása az előtt, a kit ő alkotójának, teremtőjének hiszen, érez. Képzelhetni-e, hogy ő — különben is honfitársainak egy Isten hitében nevelkedve — mást hinne és képzelne, azon az egyen kivül, vagy oly vakmerő lenne, hogy éppen saját magát állitaná oda társul!?... Nem! Ennek ellentmond minden lélektani ismeret és helyes következtetés.

De hát nem az egy Istent hirdeti-e ő kifejezetten is minden helyen és alkalommal? Nem őt hirdeti-e, — a ki lélek, atya -- szavaival, cselekedeteivel?

Elmegyen hozzá egy jó akaratú ifjú és tudakozódik az örök élet felől. A midőn őt „jó mesternek“ szólitja, nem első dolga-e válaszában tiltakozni a „jó“ czim ellen, kijelentvén, hogy: „nincs más jó az egy Istenen kívűl“?!

Elmegyen hozzá a ravaszkodó, álnok ellenség és kisértgető szándékkal fölveti a kérdést: „melyik minden parancsolatok között az első“? Habozás nélkül feleli: „Minden parancsolatok között az első“ ez: „Halljad Izrael, a mi Urunk Istenünk egy Úr.!“

A hagyományos szertartások nyügét lelkében hordozó Samariabeli nő véleményét kéri, hol kell az Istent imádni, az ősök által kijelölt helyen-e, vagy Jeruzsálemben? Halljátok meg erre a — mai korban is számottevő — felvilágosodottság feleletét: „Az Isten lélek, és a kik őt imádják“, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.“

Ő megkisértést szenved a pusztában, mint minden más húsból és vérből alkotott lény, testi indulatok, vágyaktól, gyarlóbb érzelmektől. De ő legyőzi ezeket. S legyőzi eme jellemző — és nekünk is félre magyarázhatatlan bizonyosságot nyújtó szavakkal: „Eredj el sátán, mert meg van írva: csak a te Uradat Istenedet imádjad s ő neki szolgálj“.

Kell-e még több és kétségbe vonhatlanabb bizonyosság ?! Hát bár mit mondjanak és bármint vélekedjenek mások, legyen nekik az ők hitök szerint. Ám mi erős meggyőződéssel valljuk a szent leczke szavaival: „mi a Krisztust predikáljuk". A Krisztus által hirdetjük „az Isten hatalmát és bölcseségét"; az egy Istent, a ki Atya, lélek.

Mi hisszük, érezzük, — mert minden helyes lélektani ismeret és józan vizsgálódás erről győz meg — hogy a mi Istenről való hitünk ama názáreti Jézus nagy szellemének kisugárzása, hű kifejezője.

Mi hisszük, hogy minden, a mi ezeken kivül Istenről hirdettetik, az evangeliumok és apostoli irások téves értelmezésén és hiányos ismeretén alapszik; a tiszta kereszténységgel Jézusi evangéliummal ellentétben áll, Istent és Jézust egyaránt kicsinyiti.

Hogy vallásunk hitelvei a Jézus életében és tanitásaiban gyökereznek ezt bizonyitja.

II.

Hitünk az emberi léleknek Istennel való rokonságában s az embereknek ezen alapuló sorsában, hivatásában.

A vallásnak — természetszerüleg — második lényeges tárgya *az ember.*

Ki tagadná, hogy fontos e tárgy ?! . . . Ki tagadná, hogy — bár az Istenséghez képest csak elenyésző semmiségek vagyunk, mint csepp az oceánhoz, mint porszem az égbenyuló sziklához mérve, de — a multak történeteit, a tényeket, napi eseményeket vizsgálva, jelentékeny szerepünk és hivatásunk van e földön ?! . . .

Ki tagadhatná, hogy szellemünk, elménk, lelki tehetségeink által csakugyan hivatva vagyunk, hogy — a szent könyv szavai szerint — „Hajtsuk a földet birodalmunk alá".

Különben, ha semmi sem mutatná is: nem elég élénken igazolja-e az embernek fontosságát az a sok irányu vizsgálódás, a melylyel emitt testének alkotását, tulajdonságait, amott lelki tehetségeit s ennek megnyilatkozásait természettudósok, orvosok, bölcsészek, történetirók nap-nap után — számnélküli tudós intézetben taglalják, elemezik.

Bár minden ilyen vizsgálódást méltányolunk lehet — mint a régi görög bölcs eme fontos tanácsának: „Ismerd meg magadat" — megvalósítására irányuló hasznos törekvést: még is lehetetlen első helyet nem adni e tekintetben a vallás szerepének és törekvéseinek. Már csak azért is, mert azok között a megoldatlan kérdések között, a melyek — a több ezeréves vizsgálódások mellett is fennállanak — sok olyan van, amelyre csak a vallás adhat feleletet megnyugtatólag.

Valóban nem lehet szebb feladat, mint a vallásé! Nem lehet szebb s egyuttal fontosabb feladat, mint az embernek alkotása, sorsa, hivatása, Istenhez való viszonya s hasonló kérdésekre nézve megnyugtató, lelkesitő, fölemelő feleletet adni! Mint az Istennek eme, a földön „uralkodó" teremtménye elébe olyan czélokat, eszményeket állitani, a melyek őt sarkalják, erőit folytonos munkásságban, önérzetét szüntelenül ébren tartják.

Ha a festő, a szobrász egy szép emberi arcznak, egy szabályos termetnek rajzával fel tudja ébreszteni a nemes gyönyört, sőt ösztönt is ad magunk fejlesztésére: menynyivel inkább módjában áll ez azoknak, a kik a lelki élet tanulmányozására vannak hivatva.

Sajnos, hogy azok az elvek, a melyeket az emberre vonatkozólag, a különböző keresztény felekezetek felállitottak — bár mind egy alapon látszanak nyugodni, t. i. a Jézus személyén és evangeliumán — még is igen nagy eltéréseket mutatnak, mind a Jézus személyéről való vélekedésekben, mind az ő szép evangéliumának értelmezésében.

Az ember Istennek gyermeke. Porból való ugyan, de lélekkel felruházott. Nagy tehetségek és nagyra hivatottság mellett sok gyarlósággal és fogyatkozással. A bűntudat sulyától nyomva gyakran, de mindig a bűnbocsánat, sőt a tulvilági jutalom reményével a szivében ... Ezekben körvonalozhatók azok az elvek, a melyek a keresztény vallásoknak csaknem mindenikében helyet foglalnak.

Ámde ezek mellett mennyi téves, a szent irás helytelen értelmezésén alapuló, a világosan gondolkodó értelem által meg nem érthető s főként a Jézus gondolatvilágával össze nem egyeztethető tétel, állitás?!

Emlitsem-e az „eredendő bűn"-ről szóló tanitást; azt az

emberi lelket teljesen elcsüggesztő, lehangoló tant, a mely szerint az emberi természet — az első pár ember bűne következtében — teljesen megromlott s elvesztette a jóra való eredeti erejét és tehetségét?!

Említsem-e az „előre elrendelés" kérlelhetetlen és kegyetlen gondolatát, a melynél fogva Isten némelyeket örök boldogságra, másokat örök kárhozatra előre kiválaszt?!

Említsem-e ezekkel szemben a Jézus érdemének, a gyónásnak s más külső kegyszereknek ceremóniáknak vélt, titkos és nagy kiengesztelő hatalmát?!

De említsem-e főként a Jézus személyére és szereplésére vonatkozó sajátos s titokzatos elméletet, a mely szerint, ő a ki — mint az atya — eleitől fogva létezett egy időre emberi alakot öltött, hogy eképpen mutasson nekünk példát s főleg bűneinket eltörölve, az örök kárhozattól megváltson?!

Oh, milyen messze állanak ezek a mi vallásunk tiszta, egyszerű — de egyszerűségében nemes, fenkölt elveitől!!...

Bár tudom, hogy ismeritek ez elveket — hiszen ebben növekedtetek, ez volt ama „tejnek itala", a melyet szeretett vallásunk, második anyánk emlőjéről szívtatok — mégis engedjétek meg, pár vonásban elötökbe állitanom ezeket!

Isten a mi atyánk. Tehát mi az ő gyermekei vagyunk.

Mi következik már most az atya és gyermek fogalmából legtermészetesebben? Mindenesetre legelsőbben az, hogy legyen közöttük hasonlóság, legyenek lényeikben rokon elemek. Nos, ezt a hasonlóságot fejezzük ki, a mikor a teremtés könyvével együtt mi is valljuk, hogy: „Formálta az Isten az embert a földnek porából és keblébe élő lelket lehellett."

Testünk hát por ugyan, de a test mellett a lélek is alkotó részünk. És ez a lélek összekot minket Istennel, mert az az Isten lelkének kisugárzása. Ez a lélek nemcsak fölemelhet minket a föld porából, hogy uralkodjunk az állatokon s a bennünk levő állatiasságon egyaránt; hanem az Istennek „szent lelkétől" mely az „igazság lelke" — ihletve, az „értelemnek felvilágositása, szivnek megtisztitása, az akaratnak megerősitése" által megtanit kitartóan lelkesülni s küzdeni a szép, jó s igaz mellett. A mely minket csodás, rendkivüli dolgokra vihet, a mint vitte a Jézust, az első pünkösti apostolokat és sok más jeles kiváló embert.

De az atya és gyermeke közötti viszonynak van még egy fontos következménye afiai! És ez a közöttük levő kölcsönös szeretet, a mely nyilvánul az atyának gyermekei iránti — személy válogatás nélküli való — jóakaratában; a gyermekeknek pedig atyjuk iránti bizalmában, engedelmességében.

Istennek e szeretetét hirdeti a mi vallásunk s hirdeti ennek folyományaként azt a részrehajlás nélküli igazságosságot, a melynél fogva ő nemcsak alkotásunkra nézve tett egyenlőkké, testvérekké minket, hanem egy közös nagy hivatás által is. — És e tekintetben nincsen kivétel az emberek között egy sem. Nem kivétel még „ama szent és igaz" sem, a kiben „bűn és álnokság nem találtatott". Mert a miben ő tőlünk különbözött, az semmi egyéb, mint az, hogy ő hivatását tökéletesen betöltötte s eképpen élete s cselekedetei által csakugyan „példát" adott nekünk.

Miben áll már ez a közös nagy hivatás?! . . . Nem fejezhetnők ki szebben, mint ha azt mondjuk, hogy az Isten iránti szeretetben — és e szeretetnek nemcsak szavakkal, hanem az Isten akaratát munkáló cselekedetekkel való kifejezésében. Mint hogy pedig Isten akarata a mi boldogságunk: hivatásunk — bármely sorsban, állásban, helyzetben — saját magunknak, mieinknek és minden embertársunknak boldogítására a testvériség elvéből folyó igaz, őszinte törekvés.

E hivatást azonban nem úgy kell teljesítenünk, mint rabszolgának, a kit korbácscsal is kényszerit felügyelője. Emberi méltóságunkat azzal is tetézte az a jóságos atya, hogy szabad akaratot adott; hogy eképpen saját érdemünk legyen a jóság és erény; valamint saját szégyenünk és hibánk a vétek és a rosszaság.

Sajnos, hogy éppen e kitüntetés az, a melylyel az ember — a testnek gyarlóságából — leggyakrabban visszaél! Sajnos, hogy az a lelkiismeret, a mely a jónak és a rossznak megkülönböztetésére adott tehetség, mint lelki tükör, gyakran tesz bizonyságot ellenünk! Oh mert — költőnk szavai szerint:

„ . . . . . . az ember gyarló, gyenge lény,
Sokszor jár a bűnök ösvényén".

Mily boldogság, mennyire megerősitheti Isten jóságába helyezett hitünket az a tudat, hogy az embernek e bűnös állapotában is lehet reménye, menedéke! Mert

„Az Isten jó, nem soká haragszik;
A dorgálló felhők torkait bezárván
Ujólag mosolyg . . . a megengesztelődött
Isten mosolygása: tündöklő szivárvány“.

A mint a költő mondja. Vagy a mint hitünk — a szent írással egyezőleg — tanitja: „Kegyelmes és irgalmas az Úr és késedelmes a haragra“. Csak egyet kiván az ő gyarló, esendő gyermekétől; azt a mit a „példabeszédek“ irója igy fejez ki: „Szerelmes fiam, adjad én neken a te szivedet“! Csak a megbánást, töredelmet, a jóravaló igaz szándékot.

Egy lehet csupán még ennél is megnyugtatóbb, fölemelőbb. Az a hit, a mely a jókat, igazakat biztatja. — Oh mert ki tagadhatná, vannak a nagy Sodomában — hacsak ötvenen is — a kik az erénynek, a becsületnek rögös útján járnak. Járnak sokszor anélkül, hogy ezért jutalmat nyernének e földön, lelkiismeretük helyben hagyásán kivül.

Oh mily megbecsülhetetlenül drága kincs, ezekre tekintve az örök élet hite, a sirontuli jutalom reménye, a melyet Pál apostol szavaival ekként vallunk: „Isten megfizet, kinek-kinek az ő cselekedetei szerint“; „a jókat megjutalmazza, a gonoszokat megbünteti, mert nincsen Isten előtt személyválogatás.“

* * *

Ám a midőn hitünknek e tanitásait elfogadjuk és hirdetjük, nem magunkat, a „Krisztust prédikáljuk.“

Hogy erről meggyőződhessetek: jertek ismét néhány pillanatra a Jézus evangéliumának kies mezejére. Jertek és gyönyörködjünk egy evangéliumban, a mely, „lélek és élet;“ s gyönyörködjünk egy életben, mely a legszebb evangélium. Meg fogtok győződni, hogy „ember még úgy nem szólott;“ hogy soha senki még az embernek a Istenhez való viszonyát s ezen alapuló sorsát, hivatását oly világosan és szépen kifejezésre nem juttatta.

„Ne gyüjtsetek magatoknak kincset e földön . . . hanem gyüjtsetek magatoknak kincset a menyországban . . . mert ahol vagyon a ti kincsetek, ott leszen a ti szivetek is.“ „Ne legyetek szorgalmatosok a ti életetekről . . . sem a ti testetekről! . . . nemde nem nagyobb-e a lélek, hogy nem az eledel! a test hogy

nem az öltözet?!" „Keressétek először Istennek országát és annak igazságát és mindenek megadatnak nektek." Mert „nem csak kenyérrel él az ember, hanem Istennek minden igéjével." Mert „mit használ valakinek, ha mind e világot megnyerné is, ha az ő lelkét elveszti."

Nem az embernek méltóságát, magasabb hivatását fejezik-e ki e szavak? Nem azt fejezik-e ki, hogy az ember több mint test és vér, hogy Istennel rokon, s hogy az embernek ezt a méltóságát meg kell becsülnie s e megbecsülést ki kell nyilvánitania önmagának fejlesztése s nemes törekvései által?!

„Legyetek a ti menyei Atyátoknak fiai!" — ime az emberi hivatásnak rövid, de annál többet kifejező összege! A mely mig egyfelől a kötelességeknek egy végtelen sorát foglalja magában, másfelől azt is kifejezi, hogy e kötelességek mindnyájunkkal közösek, a kik csak emberek, tehát a menyei Atyának fiai vagyunk.

Ámde „nem minden, a ki ezt mondja: Uram, Uram, megyen be a mennyeknek országába." — A közös kötelességek betöltése nem szavak által történik; nem is a külső kegyeskedésnek élettelen cselekedetei által; mert csak „a tiszta szivűek, az irgalmasok, a békességre igyekezők az alázatosak, s a kik éhezik és szomjuhozzák az igazságot". — ezek ama „boldogok," a kik „Isten fiainak mondatnak." Azok pedig, a kiknek „igazságuk fennebb nem bővölködik az irástudók és fárizeusok igazságoknál, nem mehetnek be a mennyeknek országába." Hiszen „melyik minden parancsolatok között az első? Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, lelkedből, elmédből, erődből. És a másik hasonló ehez: Szeressed a te felebarátodat, mint tenmagadat."

Mi lehetne már egyéb az emberi közös hivatás, mint e minden parancsolatok között elsőnek, a teljes szivünk szerint való szeretet törvényének a betöltése, Istennel és embertársainkkal szemben a meleg szeretet és ragaszkodás által sugalott kötelességek teljesítése.

Midőn azonban Jézus az emberi hivatást oly szépen kijelölte, korántsem volt ő az emberi gyarlóságok és fogyatkozások ismerete nélkül. Hiszen nem ő állapitja-e meg a szomoru igazságot — a midőn tanitványait vigyázásra inti, — hogy: „a lélek kész, de a test erőtelen." De viszont nem ő-e az is, a ki

egyfelől a jókat, a mennyei atyától jövő jutalommal — ama „mennyben levő bőséges jutalom“-mal — biztatja, másfelől a gonoszokat éppen olyan erővel retteníti ?! De nem ő-e az is, a ki a mennyei Atyának bűnöket megbocsátó, végtelen kegyelmét hirdeti, hogy eképpen a gyenge ember gyarlósága tudatában se csüggedjen el, sőt a megtérésre hathatós ösztönzést nyerjen ?!

Olvassátok el csak afiai az ő evangéliumát és azok között az egyszerü szép példázatok között „a tiszta buzáról és konkolyról“ szóló mellett ott találjátok „az elveszett juhról“ és „a tékozló fiuról“ szólókat is. S ha megtanuljátok ezekből azt, hogy a miképpen „a konkolyt egybe gyüjtik és megégetik“, úgy azokat, a kik hamisságokat cselekedtek, vetik az égő kemenczébe s ott leszen sirás, fogcsikorgatás“ — megtanulhatjátok azt is, hogy „az igazak fénylenek, mint nap az ő atyjuknak országában“, a hol „örök élete vagyon annak, a ki hallgatja Jézustól e beszédeket és hiszen annak, a ki őt elbocsátotta.“

De megtanulhatjátok főként azt, a mi ama jóságos mennyei atyának hozzánk való végtelen szerelmét, valóban megható szinben tünteti elénk ; azt, hogy az Isten nem akarja, hogy senki elvesszen, mert nagyobb öröme van neki egy megtérő bűnösön, mint kilenczvenkilencz igazon.

Ime afiai — már csak ennyit emlitve is föl — kérdezhetem tőletek : avagy nem a „Krisztust predikáljuk-e“ ?!

Nem egyeznek-e meg tökéletesen a mi vallásunk hitelvei a Jézus szellemével, tanitásaival ?!

Ám bárki, bármit állitson, én csak az Isten és emberszeretet utólérhetetlen nagy apostolára tekintek s nekem ez az egy is elég ama meggyőződésem megerősitésére, hogy mi a midőn a mi vallásunk hitelvei szerint az emberi hivatást hirdetjük, valóban a Jézus szellemét terjesztjük,

S hogy az unitárius vallás hitelvei a Jézus életében és tanitásaiban gyökereznek, ezt bizonyitja végül :

III.

Hitünk az emberiségnek — örök igazságokon alapuló — folytonos haladásában.

Beszédem eddigi folyamán, megismertük az egyes embernek alkotását, sorsát, hivatását ; láttuk, hogy ő Isten gyermeke

s mint ilyennek a tökéletességre törekvés nagy czélja van elébe kitüzve.

De ha nem mondanám is: gondolhatnátok, hogy e czélnak elérésére milyen rövid az az „arasznyi lét“, a mely csak mint „füst és pára“, „mint árnyék a földön, melyben állandóság nincsen.“ S e rövid életben is mennyi hátráltató akadály és gátló gyarlóság; nem is emlitve azokat az életpályákat, a melyeknek képét ott künn a sirok honában, azok a derékben kettétört oszlopok olyan szomoruan találó igazsággal rajzolják előnkbe!

Még mindig maradnak fenn hát kérdések, a melyek feleletre várnak; még mindig kérdésnek marad: mi czélja, sorsa van hát az összesnek, az egésznek? S ha van czélja, lesz-e idő — s mikor és hogy lesz az — a midőn ez elérve, betöltve lesz.

Más szavakkal: van-e, lesz-e haladása az emberiségnek, mindig tovább, mindig fennebb?! . . . Vagy csak minden ok és czél nélkül — csupán a véletlen kedvteléséből — jelent meg a föld Ura a világ szinpadán, hogy aztán gépiesen jőjjenek és tünjenek a nemzedékek egymás után; hogy az egyik épitsen, a másik romboljon — az egyik emelkedjék, a másik sülyedjen; egyik többet, a másik kevesebbet tévedjen; mindenik éljen, örvendjen és szenvedjen egy ideig s aztán egyszercsak — . . . a mikor szerepe és ideje lejárt — éppen olyan indokolatlanul, mint a hogy jött — eltünjék nyomtalanul?! . . .

Midőn e kérdésekre az emelkedettebb gondolkodás nevében feleletet adunk, nem annyira az egyes felekezeti hittételeket találjuk magunkkal szemben, hanem inkább a hitnélküli — s nem egyszer a magával is meghasonlásban levő, de mind a mellett is öntelt — „világi“ bölcseség kérkedő, nagyhangú állitásait, a melyeknek bűvkörében s zeg-zugos labyrinthjában — a hit Ariadne fonala nélkül, — bizony nem egyszer eltévednek a kicsinyhitű, törpe lelkek. — Mert ha vannak is emelkedettebb gondolkozásuak, a kik erre a szép végeredményre jutnak elmélkedéseikben: „Mondottam ember küzdj és bizva bizzál!!:“ — vannak viszont fölös számmal — olyanok is, a kik — s különösön éppen, — az emberiség hivatására s jövőjére vonatkozólag sokszor nagyon is lehangoló véleményeket alkotnak és terjesztenek; olyan véleményeket, a melyek — mintha szándékosan csak törpeségünket akarnák szüntelenül éreztetni —

csupán arra alkalmasok, hogy nagyon is alant járó állatias czéloknak munkálásában, vágyaknak kielégitésében láttassák velünk az élet egyedüli czélját; hogy az evangéliumi gazdag eme életszabályára vezessenek:

„Nyugodjál, egyél, igyál én lelkem, mert sok esztendőkre eltett javaid vannak."

Mi már a mi vallásunk tanitása, mi már a mi hitünk e kérdésekre nézve?!

Az afiai, hogy az emberiség élete, nem ok és czél nélkül való. Az, hogy az emberiségnek nagy és nemes hivatása a folytonos előrehaladás.

Mi gyakran látjuk azt kicsinyben, hogy a mit az egyik ember megkezdett, de bevégezni — az idő rövidsége, vagy más akadályok miatt — nem tudott, azt folytatja és bevégezi a másik ember. Igy van ez nagyban a korszakokat, nemzedékeket tekintve is. És ha tán egyik vagy másik emberöltő élete tévedést, vagy éppen visszaesést mutat is, azt egy másik, harmadik fokozott munkássággal, — igyekezettel helyre hozza. Mert ha állanak is elő időkoronként kicsinyes czélok, ha néha több-kevesebb ideig, kevésbé nemes érdekek szolgálatába szegődnek is, nemzedékek, időszakok: de az örök eszméknek, örök igazságoknak — bár ha ezek el is homályosodnak néha a gyarló ember előtt — varázsa, becse, hatalma soha el nem mulik teljesen. Ha hűtlen lesz is ezekhez ideig-óráig egyik-másik időkor, a következő már, bűnbánattal, ujuló lelkesüléssel tér vissza azokhoz, mint valami elhagyott, szent oltárokhoz.

Meddig tart e haladás? örökös-e az, vagy időhöz kötött? Mikor lesz elérve a czél s mi lesz azután?

Talán az idők végéig; talán addig, a mig a teremtett lény az alkotót utól éri; a mig az atya a gyermekével találkozik és szeretetben egygyé olvadnak; vagy a mig „lészen egy akol és egy pásztor" ??!!... ki tudná ezt megmondani; ki lenne olyan merész, hogy erre feleletet adni csak meg is kisérelje?!... Nekünk elég ha hisszük, hogy csak e haladás lehet az embernek a czélja. Nekünk elég ha tudjuk, hogy ezt kell hinnünk, mert ezt hinni jól esik. Mert csak e hit egyedül nemes, fölemelő. Mert csak e hit egyeztethető össze úgy az isteni végtelen jósággal, hatalommal és tökéletességgel, mint az ember alkotásával, lényével, méltóságával.

Am egyet határozottan állithatunk. Hogy ezt a haladást nem ez vagy az az egyház mozditja elő, a maga hittételeivel, vagy szertartásaival, mert azt ilyen eszközökkel sem elősegiteni, sem hátráltatni nem lehet. A haladás útja a szabadság, a folyton terjedő, növekvő világosság útja, a mely — ha egyideig tán igen is, de hosszasan korlátokat nem tür. Vagy a mint a hirneves Channig is kifejezi: „A kereszténység haladása előtt, a melynek folytonosnak kell lenni s a mely csak egy más elnevezése az Atya „lélekben és igazságban“ való imádásának, meg nem állhat a hajdan kornak egyházi formaságok és szerkezetekhez való babonás ragaszkodása.“ [1]

Hanem igenis előmozditja e haladást az örök eszmék, igazságok szolgálata, megvalósitásának munkálására való törekvés s minden egyháznak és társaságnak csak annyiban van jövője: a mennyiben ez eszméket és igazságokat első helyen irja zászlójára.

* * *

És vajjon nem a „Krisztust prédikáljuk“-e akkor is, a mikor ezeket hirdetjük?!

Jsmét csak az ő szép tanitásaihoz, az evangeliumokhoz utasitlak titeket elsősorban afiai! Nem olvastátok-e onnan, vagy nem hallottatok-e nem egy izben az „Istenországá“-ról? Ha igen: tudhatjátok, hogy e magas czél, e szép eszmében való hit emelték az ő nagy lelkét, kölcsönöztek annak szárnyakat; s bizonyára, ha valami, úgy ez magyarázhatja meg leginkább az ő önfeláldozó, erkölcsi bátorságát.

És nem hallottátok-e azt is, hogy „Mikor jön el az Istennek országa“? Tudnotok kell: „Nem jön el úgy az Istennek országa, hogy ember eszébe vehetné. És nem mondják ezt: ime itt, vagy amott vagyon, mert az Istennek országa ti bennetek vagyon“.

Eljön az, el kell annak jönnie, mert „az ég és a föld elmulnak, de az én beszédim semmiképpen el nem mulnak“, mert „egy kis „jóta“ vagy pontocska el nem mulik a törvényben, mignem abban mindenek beteljesittetnek“. El kell jönnie, mert „eljön az idő, a mikor az igaz imádók imádják az atyját lélek-

[1] Lásd: Channing E. Vilmos: „Válog. művei II. k. 29. l.

ben és igazságban, mert az Atya ilyeneket keres, hogy őtet imádják". S ha tán most még „sok dolgok vannak is, melyeket mondhatnék, de el nem hordozhatjátok: eljön az igazság lelke s minden igazságra vezérel titeket", — s „ama vigasztaló szentlélek, a kit az atya az én nevemben elbocsát, megtanit titeket mindenre".

Nem az emberiség haladásában való hitet fejezik-e ki mind eme szavak? S nem fejezik-e ki a hitet el nem muló erejében, hatásában az örök igazságoknak, a melyekben s a melyek által az isteni szentlélek folytonosan hat — egyesekre kiváló mértékben ugyan — de a tömegeknek lelkére, érzésére is.

S hát mindazokon kivül, miket felsoroltam, nem szolgáltatnak-e nekünk támaszt az emberiség — örök igazságokon alapuló — haladásában való hitünknek erősitésére olyan tények is, a melyek a Jézus örök időkre szóló, áldásos munkájával vannak kapcsolatban; s mint ennek most is élő-ható következményei állanak előttünk? Nem szolgáltat-e főként a keresztény emberiség fejlődésének s általán a kereszténységnek történelme? Ha látunk is — ennek lapjait forgatva — sötét korszakokat, eltévelyedéseket, ferde kinövéseket, ki tagadhatná még is általánosságban a fejlődést?! Ki tagadhatná a keresztény eszméknek — és különösen ama sarkalatos nagy elvnek: az általános emberszeretetnek — folytonos terjedését, hóditását, megnyilatkozását egyesekben, mint intézményekben?!...

* * *

De még erősebb bizonyságunk is van nekünk ezeknél arra, hogy mi a Jézust predikáljuk.

Mindeneknél erősebb bizonyságunk van az ő életében, a mely legszilárdabb kezesség éppen az emberiség haladásának lehetőségére nézve.

Mi nem tartjuk a Jézust istennek, sem az Istenség részének. Nem hisszük, hogy ő mint isten emberi alakot öltött volna magára, hogy eképpen adjon példát nekünk, hogy egy ideiglenes szerepet e földön betöltsön. Mert ez esetben példája nem lenne oly hathatós. Ez esetben ama fennmaradott emlékek, az evangelium által megőrzött tények, a melyek az ő emberi életnyilvánulásairól szólnak — összehasonlitva az Isteni természettel szükségképpen együtt járó tulajdonságokkal, mint a

milyenek a mindentudás, jövendőbe látás is — az ő egész életét a szinjátszás, tettetés jellegével homályositanák el.

Mi nem tartjuk őt emberré lett istennek. Többnek, nagyobbnak látjuk őt ennél: — Isten legjobb fiának, — az emberi tökéletesség, igaz élet eszményképének. (Ilyen értelemben nyilatkozik róla a hirneves franczia tudós Renan is, a midőn „Jézus élete“ czimű könyvét eme nevezetes szavakkal végzi be: „Az emberek fiai között még nem született nagyobb Jézusnál“).

És nem „jelek és csodák“ azok, a melyek ezekről meggyőznek minket. Elég nekünk látnunk az ő életének emberi, de emberiességükben is fenséges megnyilvánulásait. Azt a szeretetet, a mely nem szórakozás, kedvtelés czélját szolgálta; mely hiuságot, önzést, érdeket kizárva, a bünösök, szegények, megvetettek iránti nemes részvét által a magasztosság fokára emelkedett; a melyért a mai embernek le kellene vetkeznie, nemcsak a hidegséget, hanem rangkórságot, kényes izlést, előitéletet, büszkeséget s meleg érzéssel, önfeláldozással leszállni sötét mélységekbe, a nyomor, bűn, elaljasodás fertőibe, hogy lelkeket mentsen meg s emeljen föl magasabb öntudatra, hogy korszakokra terjedő, teremtő ujjá szülő munkát végezzen; azt a szeretetet, a melyet oly hiven jellemez Channing e szavakban: „Az embert, mint embert szeretni oly szeretettel, mely a gyülölt samaritánusra, valamint a megvetett publikánusra egyaránt kiterjedett, ez volt a vonás, mely Jézust megkülönböztette nemzetének, sőt az egész világnak legjobb embereitől is.“ [1]

Nekünk elég csupán ezt a szeretetet is látnunk!

De hát még az a lelkesedés, kitartás és bátorság, melylyel eszméiért küzdött!... S az a fenséges léleknyugalom, a melylyel szenvedéseit mindvégig türte, az a „bántalmakon való felülemelkedés“, mely a keresztfán is igy tud szólani: „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit cselekesznek.“

Nem lehet-e afiai, az ilyen életet a tökéletes igaz élet eszményképének állitanunk?! Nem többet jelent-e ez nekünk, mintha őt földre szállott isteni lénynek tekintjük?! S — mindenek felett, — nem inkább szolgálhat-e erősségül ez élet az emberiség haladásába vetett hitünknek?!

* * *

[1] Lásd: Channing E. Vilmos művei IV. k. 138 l.

Keresztény afiai! Az elmondottakban — azt hiszem — sikerült kifejtenem és bebizonyitanom előttetek azt, hogy mi „a Krisztust prédikáljuk;" hogy a mi unitárius szent vallásunknak hitelvei a Jézus életében és tanitásaiban gyökereznek.

Mi következik ebből reánk nézve? — mondjam-e, részletezzem-e ezt nektek?

Azt hiszem, megfelel erre helyettem a ti szivetek: megsugja ezt nektek vallásotok iránti meleg érzésetek is!

Azért hát — minden hosszasabb fejtegetés mellőzésével — egyszerüen csak ezt mondom nektek: ragaszkodjatok e valláshoz, szeressétek azt, legyetek annak hű fiai!

Legyetek hű fiai most már — nemcsak azért, mert ez, eleitől fogva a ti lelki életetek táplálója, gondozója, hű dajkája s az lesz — ha el nem hagyjátok — koporsótokig; nemcsak azért, mert ez őseitektől reátok maradt szent örökség, a melyre tekintve igy kell szólanotok: „Oltalmazzon az Ur engem attól, hogy másnak adjam át az atyáimtól nyert szent örökséget"; nem csak azért, mert ez előttetek ismerős, kedves, megszokott — hanem legyetek hű fiai, ragaszkodjatok hozzá, szeressétek azért is, mert e vallásnak tanitásaiban az emberiség legnemesebb alakját, az Isten legjobb fiának tiszta, szép, magasztos eszméit, érzés és gondolatvilágát látjátok, — mint hű tükorben — visszatükröződni. Ti nemes büszkeséggel mondhatjátok — vallásotokra tekintve: „Nem szégyenlem a Krisztus evangeliumát."

Szeressétek vallásotokat! És e szeretetet mutassátok ki nem csak szavakkal, hanem tettekkel is; nemcsak hozzá való hüségetek által, hanem annak jó hirnevét, dicsőségét munkáló igaz jóságotok, tündöklő erényetek, élő, munkás hitetek által is.

És aztán: ne csak hogy „megálljatok a szabadságban, a melylyel titeket a Krisztus megszabaditott" — ne csak hogy ne „hajtassatok" erre meg arra „a tudományoknak bármi szele által", hanem másokat is erősitsetek meg, sőt vezessetek — de mindig Krisztusi szeretettel és szelidséggel — jobb, igazabb meggyőződésre, mert ezzel a ti mestereteknek szolgáltok, a Jézus Krisztusnak — a kit „mi prédikálunk." Ámen.

Ürmösi Károly.

Kálvinista és katholikus téritgetés a XVII. és XVIII. században.

Az 1552. évi XV. törvényben Erdély bevette az újitott vallást. Ez időtől fogva a vallásszabadság mind inkább kifejlik. 1564. a Kálvin-hit, 1568. az unitárizmus s az igehirdetés legteljesebb szabadsága törvényesíttetik. S bár a Báthoriak a jezsuitákra hallgattak, a kik szivesen oldották fel őket bűneik kötelékéből, még az 1594. olasz divatu vérfürdő után is az ország rendei a következő évi országgyűlésen igy biztositották a lelki szabadságot:

„Ki-ki azon hitet vallja, a melyet akar s ha akarja Religióját változtatni, *szabadságában lészen.*"

A Báthoriak kedvelt jezsuitái azután is minden lehető módon zavarták a protestáns egyházak lelki békéjét, de Bocskai megismerve a lelküket, mint a haza, a nemzet és hit árulóit, kiűzte őket az országból: menjenek igazi urok kegyelmébe. A Bocskait nem követő utolsó Báthori rabló módjára bánt el a szászokkal és az unitáriusok egyházi javaival. Az őt trónra segitő hajduknak megesküdt, hogy kiirtja Erdélyből a máshitüeket. Bűneit végre saját hajdui torolták meg. A hitszegő fejedelmet szolgái rút árulással végezték ki a világból.

A Báthorit felváltó Bethlen, ki szüntelen csak a Károli hibákkal telt bibliáját olvasgatta, bár nem mindenütt értette, öregedő korában még azt is eltürte, hogy az orthodox papok még a fejedelmet is megnyergeljék. Zaklatta, mikor reá ért, a leghivebb szombatosokat s gyengítette, a hol hozzá fért, az unitáriusokat.

I. Rákóczi György is megalkudott orthodox bigott papjaival. A mit elkövetett a lelki rabságra vert szabadelvüekkel szemben, azt nem lehet botránkozás nélkül hallani. Szombatos anyának köszönvén életét, egész életének legnagyobb gondja a szombatosok megtörése s minden vagyonuk elkobzása volt. Száműzte Thoroczkai Máté jeles püspökünk nejét, leányát, kiknek egyetlen

bűnük, hogy oly férjük és apjuk volt, ki nem tetszett Kálvin híveinek. Fiát, ki Jézust embernek vallotta, megkövezették Mózes és Melius próféták kegyes törvénye szerint. Utóda is, II. György, annyira ment a hitszegések bűnterén, hogy az egész világ gyülöletét maga ellen zuditotta. S a két nemzedéktől szerzett s Sárospatakra egybehalmozott erdélyi kincsek a feneketlen jezsuita zsebekben tüntek el Báthori Zsófia özvegy fejedelemasszony Mária-imádó kegyességéből.

Az óriásnak termett Apaffinak egész országos gondja is csak annyira terjedt, hogy az unitáriusok ki ne nyissák a szájukat s ne hogy bár egy sort kinyomtassanak. Pedig ezeknek vezérférfiai eszközölték ki a Kálvin szektájának 1564 –8– 71-ben a vallásszabadságot.

A kimult Apaffi élhetetlen fia és utódának első gondja az volt, hogy a száz év óta nyomorgatott egyháztól kérjen kölcsönt. A süvegét Mező-Bodonban ágy alá csapott fejedelmecske bukása után a katholikus uralkodók uralma alatt eleinte a régi törvényes szabadságban élhettek hitfeleink. A katholikus kézre átengedett régi akadémiájuk helyett a főtérre, nagytemplomukkal átellenben új főiskolát épithettek a kormány kialkudott segélyével. Nagy koltséggel sajtót is hozathattak s a száz év óta eltiltott vallásos tan- és énekeskonyveiket kinyomtathatták, régi hitvelveiket is szabadon hirdették s jó ideig szabadgondolkozásukért nem zaklatták fej- és jószágvesztéssel még lelkészeiket sem.

I. Lipót 1691. dec. 4.-én kiadott diplomájában megerősitette Erdély vallásszabadságát. Már az 1-ső pontban kimondta: „az országban bevett vallások ügyében semmi változás nem történik." A betelepült katholikus klerus nem elégedett meg azonban az ily egyenjogusággal, mindenütt elsőnek kezdte feltolni magát. Téritő s csakhamar hóditó eljárását a világi hatóság is támogatta alattvalókhoz illő készséggel.

1716-ban III. Károly Mártonffi püspököt a gubernium első tanácsosának tette meg a választás mellőzésével. Gyulafehérvárról csakhamar kiűzték a reformátusokat, kolozsvári piaczi templomukból, egyházi birtokaikból is az unitáriusokat. Az ország pénzén tartott katonákat a protestáns egyházi javak erőszakos elfoglalására használták fel.

Mária Therézia is minden hatalmával terjesztette a neki

szolgálni kész katholicismust. Apja 1731. ápr. 6. kiadott rendeletét 1742. dec. 24. megerősítvén, már uralkodása elején eltörölte a prot. vallás törvényes jogait. Nemcsak Magyarországot, de a prot. Erdélyt is a másik Máriának akarta áldozatul hozni. Szép maga minden kitalálható módon apostasiára csábitgatta a protestánsokat. Évdij, hivatal, s grófi, bárói czimek, kamarásság s a császári udvar cselédségének kitüntető tisztségei adattak jutalmul az ily fényes dicsőségre vágyódó hitehagyottaknak.

A mi ezeknél megdöbbentőbb, annyira elaljasult a szent térités, hogy a felségsértést is s más nem kevésbbé gonosz büntetteket kegyelemmel jutalmazták, ha a bűnös az üdvözitő kath. hitre tért. Már életében üdvözülhetett az ilyen, szűz Mária kegyes jótékonyságából.

Borzasztó büntetéssel lakoltatták ellenben a kath. hiteretnek elhagyóit. Inséges börtön s még inségesebb vagyonfosztás és számüzetés fenyegette őket s fosztotta meg minden földi javuktól.

Az 1749. jan. 17-én kiadott, többszörösen megujitott, sőt ki is bővitett pogány szellemü kir. rendeletet újra leküldte a vénülő királyné, kit csak alattvalóinak szentes nyomorgatása üdvözitett. Meghagyta az erdélyi bigott szinkatholikus kormánynak a következőket:

Nagykoruak a római szenthit elhagyásáért 4—6 hétre tömlöczbe vettessenek. Azalatt, hogy lelkök is eléggé szenvedjen, oktassák őket a kath. igazságokra. A kik megátalkodottak, ha nem nemesek, a piaczon, templom vagy megyeház előtt 25 botot kapjanak, hogy megtérjenek.

A prot. téritők társaikkal együtt Erdély határán kivűl fekvő várakban közmunkával sanyargattassanak 2—3 évig, azután örökre száműzessék az ilyen. Ha másodizben (?) igy vétkeznek, vagy első izben is sokat s egész községet csábitottak el, — halállal büntettessenek.[1]

A jézsuiták már nem gyönyörködhettek ez intézkedésben; de szellemük fönmaradt a bécsi udvarban. Mária Therézia nagy gonddal ügyelt még arra is, hogy a gazdag prot. nők kath. férjeket boldogitsanak. Az ilyeneket néha kiragadva családi körükből, klastromokban neveltette, hogy később annál bizto-

[1] V. ö. Protest. egyháztört. monographiák 180. 181. l.

sabban kezére kerüljenek. 1751 aug. 15-én azt is elrendelte, hogy kath. féllel csak római pap előtt köthetnek házasságot. Természetesen olyan reversalisadással, hogy a gyermekek csakis katholikusok lehettek.[1]

Csömör fogná el ma az olvasót, ha a brutális eljárás kegyetlen lealázását megismerné, melylyel báró Wesselényi gyönge, de új vallásában megtántorithatatlan nejét a visszatérésre kényszeriteni akarták. Meg van ez, -- bár nem kellő hiven, a Prot. Egyháztörténeti Monografiák" I-ső kötetében. Emlékezzünk vissza még arra is, mily farizeus szenteskedő szinleléssel tiltja el Therézia királynénk Erdélyben a más vallásu templomoknak már atyja idejében divatba hozott erőszakos elfoglalását s jutalmat nyertek mégis az ily elfoglalók. Pár éve közölte folyóiratunk egyháztörténeti rovatában e bölcs rendelkezést, melynek meg nem tartását oly szivesen honorálták kath. nagyjaink. Ker. Magvetőnk egyik évfolyamában olvashatjuk Sinfalva régi templomának erőszakos elfoglalását is a Dindár-család egy tagjától, ki új földiei nyomorgatásában keresett hazafiui érdemeket. Rava, Várfalva s más ilyen népes községekből kiverték a magyarul sem tudó római és csak rontani tudó téritőket. Ám a kath. hatóság részrehajlásával még Abrudbánya ősrégi templomát is sikerült egy Béesben megkeresztelt s aranylánczczal fölékesitett unitárius hitehagyottnak elfoglaltatnia. Az ország törvényeinek letiprásával ki törődött volna, ha azokat szent czélból, szűz Máriák imádásáért, császár és pápa kedvének kereséséért veszik semmibe.

Az ilyesmit szégyelni látszó József császár, ki maga is jogtalanul fosztotta ki a kolduló barátokat Dáriusra emlékeztető összekapart kincseikből, a jézsuita Habsburg gyóntatók vétkeül tulajdonitotta az ily pogány fosztogatást is. Már Bocskaink s előbb az erdélyi rendek, hazaárulóknak tartották ezeket. Zrinyi a költő és Rákóczi Ferencz fejedelem megvetették nyiltan a kath. egyház e rendjét, kiket Jézusról neveztek el a világ elámitása kedveért. Maga József császár a jezsuita rend feloszlatásakor nyiltan megirta két levelében, hogy ezek magának a kereszténységnek voltak elárulói.

[1] V. ö. Protest. egyháztört. monographiák 180. 181. l.

(1907.)

Kanyaró Ferencz.

Egyháztörténelmi adatok.

CLXX—CLXXI.

Bazédi elpusztult leányegyházunk történetéhez.

A Székely Oklevéltár VI. kötete I. Rákóczy Györgynek egy 1634 február ius 7-én kelt rendeletét közli,[1] a melylyel Apanagyfalusi Apaffy György elnöklete alatt bizottságot küldött ki a marosszéki *Bazéd* és *Nyomát* falukba a hitszakadás miatt duló villongások lecsendesitésére. A bizottság feladata volt a faluk lakóinak kihallgatása s az, hogy az ország törvényei szerint a templomot és a papi házat a népesebb félnek itélje oda. Az itélet eredményét csak abból következtethetjük, hogy a XVII. száz további folyamán — úgy, mint addig — az unitáriusoknak Nyomát anyaegyházuk maradt, Bazédon pedig filiájuk állott fenn. Az előbbi községben a reformátusoknak is volt leányegyházuk, mely Baczkamadarashoz tartozott, mig Bazédot a marosköri református esperesség nagy matriculája *Felénél* csupán odavetőleg, egy XVIII. sz. elejéről való két soros bejegyzésben emliti, midőn azt mondja, hogy *„a bozédi harangot elvitték a szabédiak, mely felei ecclésiához való volt"*.[2] E följegyzés mutatja, hogy a haranghoz valami alapon a reformátusok is igényt formáltak s igy valószinünek tarthatjuk, hogy az 1634-iki bazédi villongás köztük és az unitáriusok közt folyhatott. Bazéd azonban kétségtelenül unitárius leányegyház maradt 1634 után is egy darabig. 1645 márczius 6-án Boér György ott egy földet hagyott az unitárius egyháznak, melynek dézmája a templomhoz járt.[3] 1655-ben pedig a filia a szabédi anyaegyházzal perlekedik. Az alább közlendő egyesség eléggé feltünteti, hogy

[1] Szék. Okltr. VI. 127—28. l.

[2] A marosköri ref. esperesség nagy Matriculája 401. l.

[3] A marosköri unitárius esperesség Matriculája 182. lapjáról.

a viszályok az egyházi teherviselés, a harang használata és a templomi ülőhelyek körül forogtak. Akkor sikerült a békét létrehozni, de a Szabédon élő hagyomány szerint az elszakadás később mégis a templomi ülőhelyek miatt történt.[1] Idejét nem tudjuk pontosan, de mindenesetre a XVII. százév második felében mehetett végbe. 1724-ben ugyanis második közlendő oklevelünk már úgy beszél Bazédról, mint a melyet *hajdan* magyarok laktak. 1655-ben még Bazéd magyar s ahhoz, hogy az emberek a hajdanról szóljanak, el kellett telnie 1724 előtt legalább egy negyedszázévnek.

Bazéd különben már a XVII. százév elején 1603-ban elpusztult falu volt,[2] de hamar benépesült s 1622-ben öntött harangjának a szabédi unitárius egyház jegyzőkönyvében megmaradt feliratából a *Koráts* István, *Boár* (Boér) György, *Taras* János, *Kolto* Lőrincz és *Dálygai* Gergely magyar neveit ismerjük meg.[3] 1655-ben pedig II. Rákóczy György a Havasalföldön folytatott győzelmes hadjáratában szerzett érdemekért Bazédról *Csécs* János és András, *Kordes* Péter, *Kenyeres* István, *Kömives* Márton és *Gazda* György lovas puskásokat lófőségre emeli.[4] Valószinüleg több eltelt negyedszázévnél mig ez a lakosság kicserélődött. A családnevek közül a Csécsekével és Kenyereskével 1724-ben már Szabédon találkozunk s az ugyanakkor névszerint felsorolt bazédiak majdnem mind oláhok. Az unitáriusok 1726-iki legelső reánk maradt országos összeirásában pedig Bazédon egyetlen unitárius lelket sem találunk.[5] A változás legvalószinübben a török és tatár hadak 1661-iki pusztitásai idejére vihető vissza, a mikor a magyarság azon a vidéken sok helyen megfogyott, kipusztult[6] s helyébe lassanként oláh jobbágyság került. Ma csak néhány magyar hangzásu név emlékeztet arra, hogy Bazédot „quondam magyarok lakták“ s hajdani leányegyházunknak ott nyoma sincs.

[1] Állitólag egy Farkas nevü bazédi ember volt az, a ki a szabédiakkal perlekedett.

[2] Székely Okltr. V. 269.

[3] Orbán Balázs: Székelyföld IV. 197. A harangot 1848-ban ágyunak adták be.

[4] Székely Okltr. VI. 203—205.

[5] Az összeirás eredetije megvan az Unitárius vallásközönség levéltárában.

[6] Orbán Balázs: Székelyföld leirása. IV. 181. 194.

1.

A szabédi és bazédi unitáriusok egyessége 1655. V. 10.

Anno 1655. 10 die mensis Mai.

Mikor mentünk volna Marosszékben Szabédra az ecclesiának complanatiojára, hogy az szabédi atyafiakat az bozédi atyafiakkal összebékéltetnők, ez képpen állhatók meg: Hogy az miképpen ennek előtte, az praedikátor és mester háza épületire, csür és kertek épitésire az szabédi közönséges egyházi erdőből ez után is együtt épitsenek; ha penig valami épületre való fát pénzzel kelletik venni, az bozédi atyafiak is személyek szerént, mint az szabédi atyafiak úgy adjanak és ha a szabédi egyházfiú fa venni el mégyen, az bozédi egyházfiú is el menjen.

Item: Ha mikor az bozédi uraiméknak halottak talál lenni, az harangozással az régi usust tartsák; ha kik penig ő kegyelmek közűl praedikátiora fel jőne, mind eddig, úgy ez után is mutassák ő kegyelmek engedelmességeket, helt adván nékik székekben. A modo imposterum az minemű egyességben ő kegyelmek éltek, ez után is ugyan azt ő kegyelmek continualják az ecclesiában. Mely dolognak erősségére mind két részről az hütös egyházfiak kezeket be adták ugyan Marosszékben Csáváson lakó n. Pápai Móses uramnak, és ugyan azon székben Mező-Madarason lakó Szalai György uramnak, nobilisnek: aedilis Szabó Dienes, Kis István, Solyom István nemesek, és az bozédi aedilis Greti János veres darabant.

Coram Georgio Papolczi seniore, et Francisco Thoroczkai m. ecclae Kaliensis, Mattheo Sz.-Királyi m. ecclae Szabediensis, pro tempore jur. assess. sedis judiciariae eccl. sedis Marus mpria.

2.

Magyarosi István marosköri unitárius esperes kijáratja a szabédi unitárius egyház azon erdejét és szántóföldjét, mely a hajdani bazédi unitáriusok adományából tartozott a szabédi egyházhoz. 1724. XI. 28.

Tiszteletes esperest Magyarosi István uram visitatiot institualván az szabédi unitárius ecclesiában, ratione officii tekintetes nemzetes Keresztúri Mihály uram, nemes Marosszéknek érdemes fő királybirájának pecsétinek vigorával ki hivata Szabédról nro. 8 lakosokat, ugy mint Küs Mihályt, Balla Miklóst, Fekete Jánost, Csécs Andrást, Bota Mihályt, Iszlai Györgyöt, Kenyeres Jánost, Vas Jánost, mindnyájan nemes személyeket, item az bazédi lakosokat mindnyájan Csáklyán nevű helyre, arra az végre, hogy az mely erdő volt ennek előtte ott az szabédi unitárius ecclesia papság házához, mely is jó üdőtől fogva abalienalodni kezdett volt, melynek vicinussa Szabéd felől ugyan az szabédi határszélyben levő erdejek az reformatusoknak, más

felől az bazédi határ, melyen is van az erdő, melyet *quondam, mikor Bazédot magyarok lakták* egyező akaratból conferaltanak volt az szabédi papságházhoz, *unitusok lévén magok is akkor az szabédi unitárius ecclesiával.* Előállitván penig az bazédi lakosok közül hetet, úgymint az falusbirót Hosszú Gergelyt, Szabédon lakó Vas János zsellérit, Roska Jánost, Csécs András zsellérit, Toma Jeremiást, Csécs Mihály zsellérit, Nyerges Istvánt, Dersi János zsellérit, Toma Vaszilyt, Sólyom György zsellérit, Koncz Farkast (ezek mindnyájan szabad személyek), Placsinta Jánost, Farkas Miklós uram jobbágyát, amaz feljebb megirt szabédi lakosokkal együtt erős hüttel megesketvén, feljebb megirt fő tiszt uram által exmittaltatott brachium, tekintetes nemzetes Maxai András uram által, az megirt erdőnek határát kijártatá, azon megesketteket mindkét falubéli emberek egészen megkerülvén, magával esperest urammal és megirt brachium és assessorral együtt meg határozgaták, és igy megirt esperest uram kezét reá tevé, el foglalá nemine contradicente. Meg is tiltatá penig, hogy a modo in posterum senki ne vágja, ne pusztitsa se nyilván, se titkon sub poena fl. h. 24, id est huszonnégy; az fenn declaralt pecsét és brachium által.

Ugyan ekkor az megirt két falubeli megeskettetett személyek által t. esperest úr jártattata és mutattata ki egy szántó földet, ugyan az bazédi határon, mely van Aranyoshegy alatt; vicinussa feljűl Nagy Ferencz szántófölde, alól Geréb Jóseph uram Marosi Lukács nevű zsellére.

Consignatum per me *Joannem Keorendi*, juratum notarium, tempore visitationis ibidem habite, qui et ipse universae huic actioni interfui. A. 1724. 28. Novembris mpria.

Coram me Andrea Maxai jur. sedis Siculicalis Marus assessore. mpria.

(Mindkét oklevél másolata a maroskőri unitárius esperesség nagy Matriculájában, Szabédnál, a 184. és 190–191. lapon. Marosvásárhelyt.)

KELEMEN LAJOS.

„Hit és haladás“.

Sajnosan kell tapasztalnunk, hogy a társadalomtudomány elfogultság nélküli mivelése hazánkban alig számbavehető követőkre talál; ezeknek is legtöbbje vagy felekezeti, vagy nemzetközi socialista czélokért veszi kezébe a tollat. A mit a tudományos irodalom ez ágában birunk, annak a jövő egészségesebb alapra helyezésére nézve döntő befolyást nem tulajdonithatunk, mert a meglevő rend és a történelmileg reánk hagyott örökség egyszerü felrobbantásán kivül vajmi kevés abban a positive megfogható elem. A Pikler-féle jogbölcselet a tudományban, Marx materialistikus elveinek gyakorlati alkalmazása a politikai és közgazdasági életben a nemzetköziek által — nem törekszik egyébre, mint az egyén természetes jogainak korlátozására a társadalmi tevékenységben, holott minden emberi tevékenység s különösen a jónak forrása az egyéniségben keresendő.

Még sajnosabban kell látnunk azt, hogy e tudományág többé-kevésbbé hivatott mivelői a vallásos hittel tökéletes hadilábon állanak, meghazudtolva ez által saját tudományuk tekintélyébe vetett hitüket — miután minden általuk leszürt igazság, melyet a jövő jobb társadalma fejlesztésében előnyösen tartanak alkalmazhatónak, mind vallási alapon nyert létjogosultságot. A jóság, az egyenlőség, a testvériés érzület, a munka üdvözitő hatása, az igazságosság az Isten eszméjétől elkülönitve, mint puszta viszonylagos fogalmak, a társadalom végső czéljaira vonatkozólag semmi értékkel sem birnak.

Tagadhatatlan, hogy a társadalomban igen nagy egyenlőtlenségek állottak elő. El fog-e érkezni az a kor, midőn az emberi munka és tudás simára fogja köszörülni azt a nagy egyenlőtlenséget is, melyben minket a természeti élet és erők választanak el egymástól? Eldobja-e az ember magától nagy történeti multját, hogy új czélok és eszmények szolgálatában valósitsa meg tevékeny hitét? Juthatunk-e fölebb a már meglevő alapon, vagy jobbat nem találva, visszatérünk az eddig kisérletképpen felhasznált forrásokhoz, hogy

degenerálódott természetünk azoktól új ihletet nyerjen? Megszokik-e lelkünk a dolgok való látásához, vagy a tovább haladó korszakok munkája csak egy végére mehetetlen illuzióként állitja elénkbe a világtevékenységet, hogy abban munkát és számitó kizsákmányolást, szeretetet és csalást, igazságot és elvetemedettséget, Istent és mulandóságot, lelki erőt és megalázó gyávaságot egyenlő értékeknek tartsunk? Ezekre a kérdésekre mindeddig csak a vallásos hit adott olyan feleleteket, melyektől a lankadó emberi szellem új reményekben talált erőt a folytatandó munkához.

Örömmel üdvözöljük azért dr. György János kolozsvári theol. tanár „Hit és haladás" cz. kétkötetes művét, mint a melyből láthatjuk, hogy vannak még gondolkozók, kiket nem ragadott el teljesen az anyagelvüség tana, sőt a vallásos hit alapján is fölépithetőnek vallják a jövő társadalmát. De örömmel üdvözöljük azért is, mert hazai tudományos irodalmunkban ez a munka eleddig egymagában áll s mint ilyen nagyon sok anyagot szolgáltathat a gondolkozásra. Ezek mellett a műben összehordott anyaghalmaz rengeteg volta, azoknak kritikai alkalmazása, különösen a politikai részben, a gondolatoknak némely helyeken feltünő mélysége — a szerzőnek oly előnyöket biztositanak, hogy azokat hibai mellett is méltányolnunk kell. Hátrányára szolgál ellenben az, hogy művét eredetileg angolul irva meg, a forditás által a bölcselmi rész homályossá lett, sőt több helyen nem is magyaros — és végül, hogy a könyv tele van nyomdahibákkal s e miatt olvasása vontatottá lesz.

A mű alapgondolata ez: Az emberi társadalomnak egyetlen czélja a haladás. A társadalmi haladás azonban a jelen körülmények között semmiképpen sem biztositható, mert a mult történetében és a jelen tevékenységében nagyon sok gátló akadály állott elő, melyekhez az emberek, egyéni önző czéljaik elérhetése végett görcsösen ragaszkodnak. Hogy a társadalmat e gátló akadályoktól megszabadithassuk s igy annak fölfelé való haladását biztosithassuk, szükséges megtalálnunk azt az alapot, melyen a társadalom eleddig bizonyos haladást tett, hogy azt az észszerüség szabályai szerint tovább fejleszthessük, erősithessük. Ez az alap a vallásos hit, Istenhit — vagyis a hit általában. Szerzőnek a hitről és vallásról való meghatározásai merőben ellenkeznek az átlagos currensfogalmakkal. Szerinte hit az, mely az embert mindennemü ténykedésére inditja; vallás az, mely az embernek czélokat, eszményeket szolgáltat minden ténykedésében. A hitet az ember intuitive nyeri, mintegy vele-

születik, de azért a hit művelhető és fejleszthető. E szerint a hit alapja a tudásnak, fokmérője az akaratnak, egyenlitő ereje a társadalmi öntudatos munkálkodásnak s igy egyedüli lépeső a haladáshoz.

Ez általános meghatározások után áttér a hit történelmi nyilvánulásainak kritikájára: a bölcseletben, a vallásban, a politikában. Az ó-kori görög bölcselet eredményei e részben semmi vigasztalót nem nyujtanak. Mindenik bölcselőt nagyban befolyásolták koruk társadalmi viszonyai s ezért fentartandónak vélik a rabszolgaságot és aristokratiát, a hithaladás e két legfőbb ellenségét. E bölcselet két legragyogóbb pontja a Sokratesé és Plátóé; ez utóbbiban azonban tulteng az észmüvelés és idealizmusa a haladás szempontjából teljes csődbe vezet, mert a „despotikus nemesi stagnálást állandósitja". Érdekes, hogy a szerző alig egy pár sorral siklik át az újkori bölcseleten (154. l.), mert „az lényegileg nem különbözik az ó-kor bölcseletétől". Müve e miatt sokat veszit hatásából, mert különösen a pozitiv bölcselem óriási hatása a mai gondolkozásra elvitathatatlan. Különben a mű bölcselmi részében a hitnek az értelemtanhoz való viszonyáról és a Plátóról meg Sokratesről irt kritikája különös figyelmet érdemel.

Nem hagyhatjuk megemlités nélkül, hogy az iró tagadja az ember egyéniségét. Már pedig ha a hitet, mint az emberben levő legsubjektivebb elemet veszi ténykedése alapjául, azt az egyéniségtől elválasztani nem lehet. Hogy miképpen egyezteti ki ez ellentétet, az egész műben seholsem találtuk meg.

Az iró nagy fontosságot tulajdonit továbbá az ú. n. spiritista „tudományoknak". A hypnosis, a rapport, a trance, a telepatia stb. mind szép dolgok lehetnek, mint specialitások; a mai tudományosság előtt azonban ezek részben mint beteges lelki jelenségek állanak s ezért csak beteges társadalomba valók. Az iró nagy jövőt jósol nekik.

A mint láttuk, a bölcselem nem tudott a hithaladásnak legnagyobb erőt adni, lássuk tehát a vallást. A társadalmi haladás során a hit a vallásban a következő typusokban lépik fel:

Természetimádási fok; ezen a fokon a hit a természeti dolgokban járatosságra tanit, combinatióra azonban nincs ereje. Ezért e fok retrogressiv. Az emberimádási fok; elnyomja az alattvalóban a fejlődést, mig az imádottat nagyobb és komolyabb tevékenységre ösztönzi, de mások rovására. Ez is retrogressiv. Szellemimádási fok; terjesztője a közerkölcsiségnek, mert felelősségérzettel tölt el

a jövő életre nézve és az egymással szemben való viselkedésre. Sokistenimádási fok; természeti irányzata progressiv, társadalmi iránya csak békés oldalán az. Legkiválóbb képviselője Görögország mythologiája. Nemzeti hitfok: progressiv a nemzeti ethikában, nem progressiv a nemzetközi politikában, retrogressiv a tudományban és művészetben. Legjobban kifejlődve a zsidók nemzeti egyistenhitében. A zsidók egy magasabb kulturai müveltségből (Egyptom, Babylon) szakadtak át a Jordán völgyébe. Szellemimádásból minden fokozat nélkül emelkedtek az egyistenhitre, mely a nemzeti foknál fennebb nem is emelkedett. Mystikus hitfok: meddő a positiv tudományban, termelékeny a bölcsészetben és metaphyzikában. Az ó-testamentomban a Prédikátor könyve, az új-korban Tolstoy a legkiválóbb képviselője. Végül az egyetemes egyistenhit foka „az összes előbbi hiterőket a legnagyobb hatékonyságra szervezi, hogy legyen az emberfia tökéletes“ és igy valósuljon meg Isten országa.

Mindezek a hitphazisok a legszebb rendben nyomozhatók a Jézus vallásában, mely egyedül emelkedett az egyetemes egyistenhit fokára. Az őt követő kereszténység azonban annyira meghamisitotta tanait, hogy mai formájában semmi ténykedéséből nem sugároznak felénk az örök eszmék. A mit az iró e fejezetben Jézusról és történelmi környezetéről, kozmikai ismereteinek korlátoltságáról és szellemi igazságainak általanosan ható erejéről s a kereszténységnek a Jézusétól eltérő eszményeiről kritikailag mond — sok olvasó előtt új lehet, de bizonyára magával ragad mindenkit, a ki a mai tudományosság alapján vizsgálja a dolgokat (l. 355. és köv. ll.). A mű e fejezetében található a legtöbb idézet a világirodalom e szakbavágó majdnem minden számottevő munkájából.

Az egyházi kereszténység tehát a hithaladásnak inkább akadálya, mint mozgató forrása levén, meg kell vizsgálnunk a hitet a politikában, mint a mely az új-korban az ember legkülönbözőbb és legszámosabb érdekeit felöleli.

A politikai élet kialakulásában a valláséval azonos hitfejlési fokozatokat találjuk. A politika alapja az erkölcsi felfogás — ennek pedig a vallási; mert „a politikai fejlődés a vallási fejlődéssel párhuzamos és a politikai haladás a vallásos hit emelkedettségétől függ“. Ezért a politikai eszmény valósitása az emberi nem teljes értelmi és erkölcsi reformálásától függ. A politikában a természeti fok megfelelője az állati egyenlőség. Az emberimádási fokon: a zsarnoki önkényuralom. Példája a család. A szellemimádási fokon: a

demokratia. A földmives községek ma is e fokon állanak. Sokistenimádási fokon: az aristokratia uralma. Városi politika. A nemzeti fokon: centralizáczió, formálizmus, legálizmus stb. A mystikus fokon: a czéhek és faluközösségek keletkezése. Ide tartozik a nemzetközi socialismus iránya. Végül az egyetemes egyistenhit fokán: a világállam keletkezése collectiv és communistikus alapon.

Minden politikai és jogi fejlődés eszményképe Róma; ezért az iró Rómát veszi kritikája tárgyául. A fenti phazisok Róma politikájában nyomozhatók legélesebben. Catóban és Caesárban emelkedett a legmagasabb fokra, de miután ők a nationalis fokon megállottak, a kereszténységből beözönlő mysticismus rombadöntötte az egészet. Az újabbkori mysticismust Rousseau, a franczia forradalom, Kossuth és Mazzini tanaiban tárgyalja, kiket mind vallásos politikusoknak tüntet fel.

Az iró tehetsége és készültsége a politikai fejezetben érvényesül legteljesebb alakjában. Különös segitségére szolgál különösen Róma birálatában az, hogy a jogbölcseletben is teljesen otthonos. A vallásnak és politikának egymáshoz való viszonyairól adott fejtegetései művének különös sulyt kölcsönöznek eredetiségükben.

Szerző elveinek gyakorlati alkalmazását egy megfelelő nevelési rendszerbe önti. A jövő társadalmi haladása tekintetéből a törvényhozástól vajmi keveset várhatunk, mert az csak conzervativ alapokra támaszkodik; tehát a neveléshez kell folyamodnunk s a gyermeket, illetve ifjút a tárgyalt hitphazisok mindenikén keresztül vezetni, hogy a teljes érettség phazisában átéljék a mystikus szellemi újjászületést, honnan már visszaesés nem lehetséges, mert ott kisértés nem fér az emberhez. Az egyén itt önmagától megszabadul. Istenbe és a közbe olvad, melynek javára önként dolgozik. Hogy pedig erre juthassunk, el kell törölnünk az öröklés mai rendjét, az emberi társadalom e szégyenfoltját, az egyéni tulajdont pedig collectiv tulajdonná kell átváltoztatni, száműzni az emberi méltóságot lealacsonyitó hivatalos közjótékonyságot s minden embert egyenlően juttatni a boldogulás feltételeihez, mert a föld senkié, gyümölcse pedig mindenkié kell hogy legyen. Egyszóval munkálnunk kell a Világkommunizmus eljövetelén. Ez az iró végső eszménye.

Tartózkodunk annak birálatától, hogy mily képet adna egy ily alapon felépült társadalom a gyakorlatban; mert a dolgok mai állása szerint az általános emberi elégedetlenség a közelgető jövőre nézve a korlátlan lehetőségek árnyékát veti előre. De mindenféle commu-

nizmusnak meg van az a nagy hátránya, hogy az egyénnek majd semmi érvényesülést nem ad s ennélfogva a köz zsarnokságára vezethet. Ha tehát az egyén bizonyos stagnálásra van kényszeritve, ez által a communitás sem nyerhet erőt, hogy a haladás harczosa legyen. Szerző az ilyen társadalomban is fentartandónak véli a pénzt és fegyelmet, sőt nevelési rendszerének egyes ágazatai könnyen az egyéni tulajdon fogalmát ébreszthetik fel a növendékben, midőn pl. munkája jutalmául kap egy tehenet, vagy gabonát. Igaz, hogy mindezt a köz javára való munkálás ösztönzőjéül ismeri, de „a pénz a hatalom erjesztője", a fegyelem korlátozottságot tételez fel, a jutalom pedig kizárólag egyéni tulajdon, egyéni tulajdonságok elismeréseért.

Ha azonban az anyagi élet lépten-nyomon csak gyarlóságokba vezet bármely oldalon s minden, annak javitására forditott tevékenységünk hiábavaló leszen, mindig megmarad e tevékenység fokozására a lelki alap, az ember lehető haladásának egyedüli szintere, hol megismerheti a szellemi igazságot, mely mindennemü gyakorlati ténykedésében kormányozza. Ez igazság universalis hatalmi tekintélyébe vetett hitét az emberiség soha el nem veszitheti, mert minden időkben a lelki haladást ismerte és ismeri a tökéletességhez való közeledés első tényezőjének, mely botlásaiból megválthatja. Korunk anyagelvi eszméiben is ott van a hit, melyet csak saját útjára kell terelnünk, hogy a mai chaosból kivezessen. Dr. György János müve is ezt a czélt kivánja szolgálni s azért mindenkinek ajánlhatjuk az elolvasásra, ki az emberi társadalom multja és jövője iránt érdeklődik. A mű legkönnyebben megszerezhető a szerző útján, Kolozsvár, Unitárius kollegium. Ára 5 korona.

L. Ö.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Milton on the Son of God and the Holy spirit. From his treatise On Christian Doctrine. With introduction by Alexander *Gordon*, M. A. London. British and Foreign Unitarian Association. 1908. p. XI. 136. — Az „Elveszett Paradicsom“ és a „Visszanyert Paradicsom“ fenséges szárnyalású költője nemcsak mint költő és jeles próza-iró volt nagy, hanem mint theologiai iró is az elsők sorában foglal helyet, mit hátrahagyott s napfényre később került munkája kétségen felül bizonyit. Már mielőtt e munkát felfedezték volna, egy irodalomtudós, ki költeményeit mélyebben tanulmányozta, azt jegyezte meg, hogy az „Elveszett Paradicsom“ theologiája arianismus. A Fiút mint külön lényt festi ; s uralmát ráruházottnak. Az Atya az egyetlen és hasonlithatlan Úr. A „Visszanyert Paradicsom“-ban is a Fiú mindenütt mint alárendelt, csaknem humanitarius szempontból felfogott lény jelenik meg. Ez észrevételt megerősiti felfedezett theologiai munkája is, melyben azt mutatja meg, hogy „a fiú isteni természettel van felruházva, de külön lény az Atyától ; az Atyával egy szeretetben és az akarat egybehangzásában s szabaditó küldetésére mindent az Atyától vett“. A munka czime : „De Doctrina Christiana“. 1823-ban fedezték fel az állami levéltárban, a hová Skinner Dániel cambridge-i tudóstól jutott volt, a kire azért bizta azt Milton, hogy kinyomassa, a mi azonban elmaradt. A felfedezett latinul irt munkát 1825-ben Sumner R. K. állami levéltárnok közzé tette eredetiben és angol forditásban, s ugyanabban az évben az angol forditást ismét kinyomták Bostonban Amerikában ; s ennek hatása alatt nem sokára két jeles essay jelent meg Miltonról, a Channingé és a Lord Macaulayé.

A költő születésének 300-ik évfordulója a mult évben alkalmat adott arra, hogy müvéből új kiadást rendezzenek. E kiadás a Doctrina Christiana-ból „az Isten fiáról és a szentlélekről“ való részleteket tartalmazza. Dr. Gordon, a tudós theol. tanár ezeket válasz-

totta ki mint legjellemzőbbeket a Milton theologiájából. S hozzá értékes bevezetést irt, melyben részletesen bészámol a kézirat sorsáról s jelezi Milton főbb theol. nézeteit. Dr. Gordon a Summer forditásának második kiadását (1853) használja szövegül. — A brit és külföldi unitarius társulat szép dolgot mivelt e kiadással. Ez hála és elismerés. Az angol unitarismusnak egyik előhirnöke volt a De Doctr. Christiana szerzője oly időben, a mikor ahhoz a léleknek teljes bátorságára volt szükség. És hogy ez a szerző, ez a bátor lélek a tiszta szivű, nagytehetségű költő, Milton volt, az az unitarismusnak mindig dicsősége marad.

P. D.

A Széplaki Petrichevich-Horváth család. Irta *Sándor* Imre. Különlenyomat a Genealogiai Füzetek 1908. évi folyamából. Kolozsvár, 1908. 8r. 41 l. 2 czimerrel és 2 leszármazási táblával E hazánk történetében jelentékeny, egyházunkban vezérszerepet vivő család részletes történetét kapjuk Sándor Imre munkájában. A család horvát eredetü. P. Horváth Miklós XVII. százbeli följegyzései szerint Báthory István idejében, valószinüleg azonban előbb, János Zsigmond vagy Izabella alatt költöztek Erdélybe. Itt csakhamar jelentős szerephez jutnak s házasságaik révén a legjobb családokkal lépnek összeköttetésbe. A beköltöző *I. Miklós* fia *I. Kozma* már fogarasi várnagy, majd kapitány A XVIII. százév folyamán a leányok közül *Anna* a későbbi fejedelemnek, Barcsay Ákosnak felesége, a afiu közül *II. János* Kemény János fejedelem kedves udvari embere, kivel 1662-ben a nagyszőlősi csatatéren együtt esik el. Kortársa *II. Kozma,* a család idősebb ágának megalapitója, elismert nevü törvénytudó s érdekes naplóiró, a ki küzdelmes gyermek- és ifjukor után kelletlenül vesz részt II. Rákóczy György lengyel hadjáratában, majd itthon előbb Küküllőmegye követe, utóbb alispánja lesz. Része van II. Rákóczy György és Barcsay Ákos küzdelmeiben, azután Apaffy alatt csendesen, elvonulva él 1690-ig. Unokái közül k naplóiró *II. Boldizsár* első volt családjából, a kit az unitárius főgondnoki méltóságra választottak. Ennek fia *Dániel* nem tudott ellentállani az átteritési kisérleteknek s a család katholikus ágának megalapitója lett. Utódai közül való *Albert* (1800—1874.) háromszéki fókirálybiró, ki aulikus érzelmeivel megérdemelte ugyan az osztrák báróságot (1859.), de nemzete részéről elismerésre nem tarthat számot. A katholikus ág többi tagjai közül még az altábornagy és német memoire-iró *Jánost* s testvérét az iró P. Horváth *Lázárt,* a Honderü szerkesztőjét emlithetjük.

A mindvégig unitárius ág az Apaffy uralkodása elejétől szereplő *II. Ferencz*-től származik, a ki több országgyűlés tényezője s az *Apologia fratrum unitariorum* irója volt. Unokái közül *IV. Kozma* (1735—1794.) mint vitéz katona vált ki s 1788-ban báróságot kapott. *IV. Ferencz* (1731—1804.) nagy eszü, szép jellemü, kiváló szervező tehetségü főgondnokunk. Fia *Károly* (1776—1830.) főgondnokunk, nevezetes könyvtár gyüjtője. Ennek fia *II. Ferencz,* a tudós Kemény József gr. barátja, a kinek fia *br. P. Horváth Kálmán* főgondnokunk.

Sándor Imre munkájában az irodalom teljes anyagát felhasználta a család történetének megirásához s azon kivül az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak ma már az erdélyi genealogusok előtt elkerülhetetlen levéltáraiban is kutatásokat végzett. Ezeknek eredménye munkájának adatgazdagsága, a melylyel különösen a közpályákon szerepelt kiemelkedő családtagoknál, de általában az egész munkában találkozunk. Csak sajnálhatjuk, hogy a jelenleg Széplakon őrzött családi levéltár nem állhatott rendelkezésére. Igy tán teljesen tisztázhatta volna a családfa elején álló I. Miklós többszöri házassága és I. Kozma leszármazása kérdését, melyet még most — a szerző subjectiv meggyőződését tisztelve ugyan — nem tudunk eldöntöttnek elismerni. Mert nézetünk szerint az a nem véletlen tény, hogy Kozma Komlódra települt meg, aligha nem éppen a Mezőségen élt Komlódi családdal való rokonság s igy hihetően a szerzőtől el nem ismert Komlódi Orsolyától való származás mellett szól. A szöveg áttekinthetőségét emelte volna az is, ha II. Kozma bővön, jól és szeretettel megirott életrajzában az iró nem terjeszkedett volna ki részletesen olyan mellékkörülményekre, a milyen itt a Kapi—Macskási-féle örökségi pör. Különösen a latin szöveget csak jegyzetben kellett volna adnia. Ugyancsak e szempontból jegyzetbe tehette volna P. Horváth Lázár különben érdekes tartalmu leveleit. P. Horváth Ferencz szervező működését — történeti jelentőségével arányban — tárgyalhatta volna bővebben is. A sokfelé clágazó család bonyodalmas leszármazásán két szép genealogiai tábla igazit el. A II. táblán azonban Horváth Károly utódainak elágaztató vonala sajtóhibából, tévesen, testvérétől Zsuzsától indul. A két jó czímerrajz K. Sebestyén József festőművész munkája. Kivánatos, hogy a szerző, kinek e család története sok kisebb-nagyobb genealogiai értekezése után első terjedelmesebb müve, tovább folytassa sikeres munkálkodását. Folyóiratával, a VII. évfo-

lyamba lépő, anyagi áldozatával fentartott Genealogiai Füzetekkel már eddig is becses, hézagpótló szolgálatot tett a szakirodalomnak. Mert azt senki sem tagadhatja, hogy a genealogia, ha apró részletága is a történettudománynak, de ismerete szükséges és fontos, mivel a családok történetével kapcsolatban sokszor bepillantást enged kiváló egyéneknél az örökölt tulajdonságok útjaiba s a történelmet mozgató, sokszor rejtett családi érdekszálak ismeretére vezet. Ezt a bepillantást és megismerést a családi levéltárak anyaga mozditja legjobban elő. Ezért nagyon kivánatosnak tartanók, ha a szép multu P. Horváth-család levéltárát a történetirás számára hozzáférhető helyen, az Erdélyi Múzeumban örökös letétül elhelyezett nagyszámu, többi erdélyi családi levéltárak közt láthatnók.

A füzet ára 1 korona. Megrendelhető a szerzőnél (Kolozsvár, Wesselényi Miklós-utcza 7.).

Kelemen Lajos.

Sz. 1177—1908.

Pályázat egyházi beszéd megirására.

Közönséges vasárnapi ünnepre népszerü nyelven unitárius egyházi beszéd irandó a protestáns hitélet szabadelvü irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkolcsi érzésének serkentésére a következő pályatételre: „Miként teljesitse az unitárius ember Jézus Krisztus példáját követőleg családja, hazája, vallása és embertársai iránti kötelességeit s miképpen szolgáltathatja e kötelességek teljesitésének bizonyitékait?“

A beszéd terjedelme cicero betükkel nyomatva nyolczad alakban legfennebb 12—16 oldalra terjedhet.

A pályadíj Egyszáz korona, mely a birálat kihirdetése után csak absolut becsü eredeti beszédnek adatik ki.

A birálat eredményét az 1909 évi Egyházi Főtanácson hirdetik ki; a birálatot pedig az Egyházi Képviselő Tanács által a kolozsvári unitárius Kollegiumban tanitó felszentelt lelkészek és tanárok köréből, az E. K. Tanács által választott 3 tagu biráló-bizottság teljesiti.

Pályázhat minden felszentelt unitárius pap, kivéve az előbb emlitett Kollegiumban tanitó tanárokat és papokat.

A pályamüvek idegen kézzel irandók le és jeligével látandók el, szerző neve pedig külön boritékba zárandó s ez a boriték a pályamunka jeligéjével látandó el.

A pályamüvek 1909. évi junius hó 30-ig posta útján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be, később beérkező müvek pályázatra nem bocsáttatnak.

A pályamü a nyertes szerző tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető“ czimü unitárius folyóiratban kiadatik.

Nyomtatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek.

A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt 1908. évi deczember hó 9-én tartott üléséből.

Ferencz József,
unitar. püspök.

Végh Mihály,
titkár.

Sz. 1175—1908.

Irodalmi pályázat.

A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa a következő pályázatot hirdeti ki:

Megirandó a magyarországi Unitárius Egyház története oknyomozólag. Pályázók kötelesek a mű tervezetét és egy pár fejezetet egészen kidolgozva beküldeni. A beérkező pályaműveket, illetve pályaterveket az E. K. Tanács megbiráltatja s a birálat eredményéhez képest megadja a megbizást a mű megirására 1912. évi deczember 31-ig terjedő időre.

A mű terjedelme 25—30 nyomtatott ív lehet. Dija 4000 korona. A tulajdonjog az egyházé.

A pályatervek 1910. évi deczember hó 31-ig nyujtandók be Ferencz József unitárius püspökhöz Kolozsvárt.

A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt 1908. évi deczember hó 9-ik napján tartott üléséből.

Ferencz József, unitar. püspök.

Végh Mihály, titkár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az angol unitariusok évkönyve szerint — melyet W. Copeland *Bowie* titkár állitott össze — Angliában az unitariusoknak 372 gyülekezetük van; ebből 294 a tulajdonképpeni Angolországban, 38 Irlandban, 6 Skócziában és 34 Walesben. Magában Londonban 28 az unitarius gyülekezetek száma. — Amerikában Lewis G. *Wilson* titkár 483 unitarius gyülekezetet sorol fel évkönyvükben. Ezeknek nagy része a legmiveltebb államra, Massachusetts-re esik; a többi a más államokra, s nincs az Egyesült-Államokban egy állam se, a hol ne lenne unitarius gyülekezet. Újabban különösen Californiában szaporodik azoknak száma. A mult évi összes gyarapodás: 5. A nagyobb városok közül Bostonban 24 gyülekezet van, New-Yorkban (Brooklynnal) 10, Chicagóban 6. Az angol unitarius évkönyv a külföldi unitariusokról és más szabadelvü keresztényekről is közöl adatokat. Ilyenek az európai országokon kivül találtatnak még Indiában, Japánban és Ausztráliában. Az amerikai évkönyvnek még a fennebbiek mellett nevezetes adata, hogy az „universalista egyházak" az unitariusokkal szorosabb egyházi összeköttetésbe léptek és mindkét részről választmányt neveztek ki a közös érdekü ügyek együttes intézésére.

Servéthnek Vienne városában Francziaországban a jelen év folyamán szobrot emelnek, annak emlékére, hogy ő egykor a városnak polgára és jeles orvosa volt. Vienne-t, a régi Allobrogia fővárosát Julius Caesar épitette újra, a minek emlékei még ma is láthatók. Nem messze fekszik Lyonstól. Az 1542-iki nagy járvány idején és az azt követő években Servéth, mint orvos nagy szolgálatot tett a városnak. Ott irta hires müvét is, a Restitutio Christianismi-t, a melyért a római klerus elfogatta és máglyára itélte. Onnan menekült Genfbe, hogy néhány hónap mulva e protestans városban égessék meg. Az emlékszobor huszonöt láb magas lesz és a leleplezés ünnepélyén részt vesz a franczia kormány és a spanyol kormány is, mivel Servéth Spanyolországnak volt szülötte.

Kegyelet. Mult év utolsó előtti hónapjában kisérték ki a csaknem kilenczven évet élt, boldog emlékü Albert János unitarius papot, egyházi irót átalános részvét közt végnyugalomra a tordai temetőbe. A sirja felett hiven őrködő kegyeletnek egyik megnyilatkozása, hogy a felette mondott ima és beszédek egy gyászkeretes csinos füzetben Tordán nyomtatva kiadattak. Lőrinczy Dénes tordai unitarius lelkész imáját, Ferencz József püspök búcsuszavait, Végh Mihály egyházi és püspöki titkár búcsubeszédét és Ádámossy Gábor kövendi unitarius lelkész búcsuszavait foglalja magában a füzet, hogy a szeretetnek, tiszteletnek, barátságnak, az érdem méltánylásának szép és megható kifejezéseit a jövendő tanulságára tovább őrizze.

Közös keresztény alap. *Zsilinszky Mihály* ag. ev. egyh. ker. főfelügyelő e czimen dr. Székely István egyetemi tanár beszédére visszhangul ezeket irja:

„A budapesti egyetem tudós rektora a Pázmány-Egyesületnek folyó évi január 20.-án tartott lakomáján, serleggel kezében, olyan beszédet mondott, mely megérdemli a közfigyelmet. A mai zilált korban katholikus dignitáriustól ritkán hallunk ilyen keresztény szellemü és hazafias lelkületü konczilians beszédet. Jól esik tudnunk, hogy az ország első tudományos intézetének Rector magnificus székében olyan türelmes és felvilágosodott férfiut tisztelhetünk, a minő Székely István dr.

Beszédéből különösen két eszme ragadta meg figyelmemet: a keresztény vallásosság és a tudományosság eszméje. Mind a kettő közös kincse az emberiségnek és a haladásnak. Ha a vallás és a tudomány igazi szelleme vezérelné az emberek cselekedeteit, akkor ma nem lenne olyan társadalmi és politikai felfordulás, a milyennek naponta tanui vagyunk. A vallás és tudomány két olyan testvér, a kik az emberszeretet nagy eszméjéből születve, hivatva vannak

az emberiség állandó boldogitására. A két testvér sohasem jönne ellentétbe egymással, ha nem lennének gonosz emberek, a kik önző érdekből összeveszitik őket egymással. A vallásnak és tudománynak éltető eleme a szabadság, mely nem tűr el semmi külső kényszert. Mind a kettő az igazságot keresi Krisztusnak azon utasitása szerint: keressétek az igazságot és az igazság szabadokká teend titeket.

Ha nem lennének tridenti zsinatok, melyek átkot szórnak azokra, a kik az igazságot lelkük sugallata szerint más úton keresik; ha nem lennének pápai Syllabusok, melyek büntetést szabnak az úgynevezett eretnekekre: akkor igazán lehetne remélni az igazság keresésének diadalát. Milyen hamar helyreállana a felekezeti béke, mely ma felbomolva, visszaidézi lelkünkben a multnak szivet-lelket tepő legszomorubb és legrombolóbb jeleneteit. De igaza van Székely István dr.-nak, mikor azt mondja, hogy a történelmet nem csinálhatjuk vissza! Nem szüntethetjük meg a letünt s immár háromszázados tényeket, de kötelességünk lenne a türelmet és emberszeretetet hirdető evangélium szellemével áthidalni és kiegyenliteni a vallási ellentéteket. Aranyigazságok ezek, melyeket katholikusoknak, protestánsoknak és bármely vallásfelekezethez tartozó hazafiaknak különbség nélkül követni kellene. Ebben egyetértünk; de a mit a mélyen tisztelt rektor úr a protestantizmusról a hitújitás hibájául felhozott, azt a részrehajlatlan história már nem igazolja.

Készséggel elismerjük, hogy Pázmány vallásos és hazafias lelke mélyen fájlalta, hogy akkor, midőn a külső ellenségekkel szemben legnagyobb szükség lett volna a nemzet összetartására: akkor szakitotta azt kétfelé a hitújitás! Ennél a mondatnál érdemes kissé gondolkodni és visszaemlékezni a történelmi tények igazságára. Pázmány működése korában a hitujitás hazánkban már száz esztendős volt; az ő korát megelőzőleg a „lutherani comburantur" daczára a hitujitás szabadabb szelleme magával ragadta a magyar főnemesség szinét-javát, a Thurzókat, az Illésházyakat, az Esterházyakat, a Forgácsokat és Apponyiakat stb. Pázmány kora a katoliczizmus reakcziója, a rekatolizálás kora volt. Az ország élére és a katolikus egyház élére a visszahóditott protestáns családok fiait állitották. A nádor Esterházy M., a primás Pázmány P. és nehány jelesebb püspök protestáns szülők gyermekei voltak. A magas és jövedelmező állások akkor is oly kapósak, irigyeltek és erkölcsrontók voltak, mint ma. A „régi hitegység helyreállitására" akkor is azokat a fegyvereket használta a hatalom, mint a mai korban. Előjogokat, kiváltságokat, gazdag javadalmakat és hivatalokat osztogatott. Ez volt a vonzerő — és nem az evangelium szeretete. Az igazi apostolok mindig szegények és alázatosak voltak.

Még annyiban is hasonlitott a Pázmány Péter kora a mai korhoz, hogy a farkas akkor is a bárányt vádolta a tiszta viz felzavarásával. Most is azt állitják, hogy „protestáns atyánkfiai az összetartás helyett a visszavonás szellemét idézik elő! S előidézik

akkor, mikor az új és veszedelmes ellenségek támadtak stb. Nem akarja észrevenni, hogy akkor is, mint ma is, Rómából indult ki az üldözés. A tridenti zsinat határozatainak felújitása, a történelem tanusága szerint mindig vallási háborut idézett elő. Azért ne vegyék rossz néven a mi katholikus testvéreink, ha mi azt a vádat, hogy a protestánsok türelmetlensége idézte elő a mai időben tapasztalható reakeziót, egyszersmindenkorra elhárítjuk magunktól, mint olyat, mely nem egyezik az igazsággal. E sorok irója azt már azon gyülési beszédében is kiemelte, mely miatt némely türelmetlen katolikus tulzók valóságos torzalakot festettek róla a babonás gyermekek ijesztgetésére. A protestánsok kátéjában és zsinati határozataiban a más vallású honfitársak elleni üldözés és átkozódás nem foglaltatik.

Ezt igazolja a protestáns egyháznak egész multja. A minden igaz magyar lelkét fájdalmasan érintő régi belháboruk előidézői, támasztói nem a protestánsok soraiból kerültek ki. A Bocskay Istvánok, Bethlen Gáborok és Rákóczyak nevéhez füződő harczok lényegileg védekező harczok voltak, részint a római, részint a bécsi reakezió ellen és a megtámadott magyarság és alkotmánytaposók ellen. A protestánsokat mindig azok pusztitották, a kik a magyar nemzet politikai szabadságának és alkotmányának ellenségei voltak. De hagyjuk a régi és keserű igazságokat.

Mi sohasem vettük rossz néven, hogy Pázmány és a hozzá hasonló tehetségek irodalmi és szellemi fegyverekkel küzdenek a protestánsok ellen. Az ily fegyverekkel vivott harczok sohasem ártottak sem a vallásnak, sem a tudománynak, sem a hazafiságnak. Ilyen küzdelmek nem zavarják meg az ország békéjét most sem, de igenis megzavarják a Ne temere-féle pápai dekrétumok és püspökeinktől kierőszakolt azok az esküformák, melyekben ezek a más felfogásu embertarsak üldözésére kötelezik magukat. Ilyen tények mellett nem lehet közös keresztény alapot teremteni és nem lehet közös erővel legyőzni a társadalmi rendet és nemzeti egységet bontogató veszedelmes elemeket, mert az üldözéssel el van vetve a közös alap, melyet Krisztus vetett, a kiről meg vagyon irva, hogy rajta kivül nincs üdvösség. Az együttes működéshez elfogulatlan igazságszeretet kell, mely egyedül lesz képes „az evangéliom szellemével kiegyenliteni és a haza szeretetével athidalni a felekezeti ellentéteket".

Ha az a hazafias jóakarat és nemes törekvés, mely Székely dr. beszédéből kisugárzik, az összes katholikus főpapok és műveltebb világiak lelkét hevitené; ha Pázmány szellemének emlegetésével nem az ország „rekatholizálásának" hiu erőszakolását kötnék össze és ha az ékesen szoló és ékes magyarsággal iró Pázmány P. lángeszéhez méltó modorban vetnék fel a vallási és tudományos kérdéseket a kissé szunnyadó protestantizmussal szemben: akkor ennek a szellemi és erkölcsi harcznak csak üdvös eredménye lenne.

De mihelyest a régi bűnökből is erényeket faragó új próféták a világi politikával szövetségben, az újabb törvényekkel és az osztó igazsággal ellenkezőleg, valósággal csak a világi hatalom főtényezőjét, az anyagi előnyök biztositását tolják előtérbe: akkor megszünik a Székely dr. beszédéből kisugárzó nemes ideálizmus és lesz közönséges materiálizmussá, mely maga ellen zuditja a mai kor minden szocziális és közgazdásági bajainak nagy tömegét.

Velünk szemben nem szükséges Tisza István gróf szavait idézni, mert azok nincsenek ellentétben a mi eszméinkkel és vallásfelekezeti törekvéseinkkel. Mi megértjük és megérezzük a Székely István dr. baráti kezének melegét: de valóságos hazafias fájdalommal tapasztaljuk a klerikálizmus jégfagyasztó markának önzését, mely lehetetlenné akarja tenni a vallási jogegyenlőség és viszonosság igazi keresztény elveinek becsületes érvényesitését. Ezen fordul meg a vallási békének és a nemzeti egység nagy kérdéseinek áldásos megoldása."

Németországon egyes katholikusok megnyugtató nyilatkozatai mellett is a klerikalismustól jövő veszélyekre figyelmezteti egy kiváló német hazafi honfitársait. A klerikalismus, mondja, politikai rendszer, mely minden összejövetelnél, minden, még a legjelentéktelenebb dolognál is egy czélt soha sem téveszt szem elől, azt a czélt t. i., hogy a germanokat ismét a pápai udvar uralma alá hajtsa. Minden eszközt megengedettnek tart erre, minden politikai cselszövést, a nagyoknál a béhizelgést, a tömegnél pedig a demagogikus lázitást. És minden eszközhez megvan a routinja. Hosszú kabátokban jár a palotákban, s kész kicsiny és nagy szolgálatokra. Róma mindenfajta politikának az iskolája volt és az marad. Leveretésekben is van része, de minden vereségből tud valami nyereséget is huzni. Róma rendszerrel dolgozik.

Unitárius kollegium könyvtárának érdekes könyveiből: *Catechesis Ecclesiarum Polonicarum.*

Az 1609-iki (Jakab angol királynak ajánlott) és Crell kiadása után Schlichtingius kiadása, javítva és tetemesen bővítve. Kolophon: *Irenopoli.* Sumtibus *Friderici Theophili* (Istenszerető) post annum Domini 1659. Tehát névtelen kegyes patronus segitette a számüzött lengyeleket arra, hogy Amsterdamban (az unitáriusok szerint: Irenopolis = szabadság városa) hitvallásukat a világ elé bocsássák. Igen szép kiadás, finom hollandi papiroson, feltünő nagy lapszélekkel. Az unitárius főiskola példánya itt-ott sűrűn, de jól olvashatólag irt, apró betűs jegyzetekkel kisérve, valószinűleg Jövedécsi András tollából, kinek névbejegyzése a czímlap alján olvasható:

Andreae Jövedetzi. Emptus Amstelodami m. ppra.

E jó karban fentartott nevezetes művet Létai Árpád ajándékozta könyvtárunknak.

Perkinsus Vilmos Opera Theologica czímű művén (Genevae, 1611. 2r.) e felirat olvasható:

Ex libris Samuelis Kereszturi Ao. 1706. M.-Pria. (A 3-dik évtizben Tordának legékesszólóbb unitarius papja.)

Ezután ez áll:

Justo soluto valore nunc possidet Michaël Sz: Georgy: Thoroczko. A. 1706. Emp. flr. 2. d. 40.

Előbbi birtokosai: Csehi András, Békési András s 1679-ben Liszkai István. A könyvtárnak, úgy látszik, Szentgyörgyi Mihály fia ajándékozta, mint e följegyzésből kitünik:

Ex donatione gratuita Stephani Sz: Georgi possidet Coetus Hung. Claudiopolitanus Unit. ab Ao. 1710.

(1907.) *(K. F.)*

Byronnak, a híres angol költőnek neje nemcsak férje révén jutott történelmi nevezetességre, hanem még inkább személyes kiválósága által. Sir Milbanknak volt egyetlen leánya Milbank Isabella Anna. Tizennyolcz éves korában mutatták be a londoni társaságokban s szépsége, értelme és modora által általános feltünést keltett. Lord Byron csakhamar megismerkedett vele és naplójába akkor ezeket irta be róla: „Nagyon kiváló nő és nincs elkényeztetve, a mi szokatlan egy olyannál, kire nagy örökség, nagy rang néz s a ki egyetlen gyermeke szülőinek, ki azt teszi, a mi neki tetszik. Költőnő, mathematikus és metaphysikus és mégis nagyon kedves, nagyon nemes és szelid s kevés igényü“. 1815-ben nőül vette Byron, de egy évi együttlét után elkülönültek egymástól, hogy többé sohase is találkozzanak. Lady Byron életét azután leánya nevelésére és jótékonyságra szentelte. Díjakat tűzött ki a népnevelés előmozditására és Bristolban egy nagy házat vásárolt és ajánlott föl Carpenter Máriának leánynevelésre. S e mellett különös érdeklődést tanusitott egyháza ügyei iránt. Lady Byron egyike volt a legbuzgóbb, legpéldányszerübb unitarius nőknek. Mikor 1838-ban dr. Gannett amerikai hires unitarius pap Londonban prédikált, egy alkalmat se mulasztott el, hogy őt meghallgassa s egyébkor is rendesen részt vett az istentiszteletekben és sokat áldozott egyházi közczélra és irodalomra. Férjének barátai sokszor ócsárlották, hogy hideg és rokonszenv nélküli nő volt. De maga lord Byron igazságot szolgáltatott neki, mikor a válás után róla úgy nyilatkozott: „Jobb és fénylőbb természet nem volt, mint lady Byron“. 1860-ban költözött el az élők sorából, nemzetének részvététől kisérve. Emlékét nem kisebbiti, hogy később lord Lovelace, éppen az ő unokája nevetségessé igyekezett tenni emberbaráti fáradozásait és nem átal-

lotta gunyolni azt a törekvését, melylyel, mint a nemes Lord kifejezi magát, „a világot unitarius szentek paradicsomává akarta átformálni“.

Értesitő. *A kolozsvári m. kir. gazdasági akadémia* az 1906—7. és 1907—8. tanévekről értesitőt adott ki. Dr. *Szentkirályi Ákos* igazgató állitotta össze a számos képpel illustralt akadémiai értesitőt. E képek a régebb és újabban épitett gazdasági épületekről vannak véve és a közlött adatok mellett láthatólag mutatják az intézet fejlettségét és előhaladását. Úgyszólván a gazdaságnak minden ágát felöleli az intézet és nagy látogatottságnak örvend. Unitarius gymnasiumban tanult növendékek közül 8 hallgatója volt a gazdasági akadémiának s óhajtandó, hogy több is legyen. Még mielőtt nem volt Kolozsvárt gazdasági intézet, az unitarius collegiumból közvetlenül számos oly ifjú került ki, kikből az uradalmakban hires gazdasági vezetők lettek. Mily közel esik most a jó alkalom a gazdasági tanulmányokra és azután arra a munkára, mely a földbirtok megtartása. — A mult tanévben a tanerők száma: 16 és a hallgatóké: 122 volt.

A régi római fórumon eszközölt ásatásokról egy franczia tudós a „Journal des Debats“-ban leirást közölve mindenekelőtt a a Vestaszűzek lakát említi, melyet a Palatin hegy lábánál találtak. A Vestaszűzek szobrai a lakás előtermében vannak felállitva, olyan felirásokkal, melyek a keresztény felirásokhoz hasonlitanak. Ott van például Flavia, a szent és kegyes szűz, kit tulajdonságai leginkább alkalmassá tesznek arra, hogy intézeti főnöknő legyen; Cecilia Rogatilla az ő unokanővére, a nagy Vestanő, kinek 364-ben Kr. e. emelt szobrot a főpapság. A Vestaszűzek táplálták „boldog fával“ a szent tüzet s nekik kellett az ünnepi szertartásokat martius 1.-én teljesitni. Itt a város vallásáról és a nép üdvéről van szó s nem mint a kereszténységben a bűnös lélek üdvéről. A Vestanők próbaideje tiz év volt; bizonyos meggondolási idő után szabadok lehettek és férjhez mehettek. — A katakombákra és a régi Santa-Mária templomra térve át az ismertető, megmutatja a művészet munkáiban az átmenést a pogányságról a kereszténységre. Orpheusból lelkipásztor lett s Venus madarából a bárka és a szentlélek galambja.

Gyulay László †. Régi családból származott, mely eredetét Ó-Tordáról irja s Kolozsvár családai közt már mintegy kétszáz év óta szerepel. Szivósan ragaszkodtak a családi és egyházi tüzhelyhez. Ő örökölte e ragaszkodást. 1848/49-ben mint tizenhat éves ifjú szolgált a nemzeti ügyért. Azután Kolozsvár városában viselt

tisztségeket, szorgalommal és pontossággal töltve be hivatalait. Az egyházközségi iskola számára alapitványt tett, valamint a collegiumi tanulók számára is. Tizenhat évig gondnokságot viselt az egyházközségben, élénk tevékenységgel munkálva még utolsó éveiben is annak ügyeiért. Különösen szerette a gyermekeket s az évi vizsgák a leányiskolában reá nézve mindig áldozásra kedves alkalom és gyönyörüség voltak. Magas életkort ért s hiven megfutott pályája után a jók emlékezetétől kisérve, s a kiket annyira szeretett, családja áldó sohaja közt költözött más létre.

Gyászhirek. Ó-tordai *Gyulay László* ny. városi főpénztárnok egyh. tanácsos, egyh. községi gondnok életének 76-ik, második házasságának 28-ik évében jan. 25-én Kolozsvárt megszünt élni. Halálát a család részéről gyászolják: neje Gyulay Lászlóné, ilenczfalvi Horváth Róza, leánya Gyulay Etelka özv. Tóth Károlyné, nevelt gyermekei Kócsi Andor törv.-széki biró, Kócsi Margit férj. Nagy Dénesné, továbbá unokatestvére Gyulay Árpád p. ü. igazgatóhelyettes s számos rokon. — *Dr. Pálffy Gyula* tordaaranyosvármegyei főorvos, egyh. tanácsos jan. 15-én életének 47-ik, házasságának 17-ik évében Tordán meghalt. Tordai egyházközségünk egy buzgó tagot, s neje Pálffy Gyuláné, Butyka Aranka és gyermekeik derék családapát veszitettek benne. — *Id. Veress György* egyh. tanácsos, a brassói egyházközség gondnoka s több társulatnak elnöke jan. 19-én, életének 59-ik s házasságának 32-ik évében más létre szenderült. Mint a brassói egyházközség gondnoka érdemet szerzett annak megalapitásában s a brassói magyarságért sokat fáradott. Veress György nagyajtai unitárius lelkész édes atyját vesztette az elhunytban. — Aranyosrákosi *Létay Gábor* a lugosi erdőigazgatóság mellé rendelt számvevőségi főnök, egyh. tanácsos jan. 25-én 57-ik évében elhunyt. Halálát mindenek felett fájlalják özvegye A. Létay Gáborné, dobai Nagy Berta, fia A. Létay Zoltán, testvérei A. Létay Domokos, sinfalvi lelkész, A. Létay Károly megyei nyilvántartó, A. Létay László adótárnok s az Ádámosy család.

Ádámosi Végh Mihály unitar. egyh. és püspöki titkárt fájdalmas csapás találta 18 éves fia A. *Végh Zsigmond* jan. 30-án hosszas szenvedés után bekövetkezett halálában. Az egykor sok reményt igérő ifjút a leggondosabb ápolás sem tarthatta meg az életnek. — Ferenczy Áron medeséri lelkész 13 éves leánya *Ferenczy Emma* övéinek fájdalmára hosszas szenvedés után jobb hazába költözött.